Türk Kültürü

YIL 61 YENİ SERİ CİLT XVII SAYI 2

2023/2

Ankara <Güz> 2023

Türk Kültürü
ISSN: 1300-3372
Kuruluş Tarihi: Kasım 1962
Yıl 61, Yeni Seri Cilt XVII, Sayı 2

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Adına Sahibi
Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN

Editör / Editor
Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. İbrahim DİLEK

İngilizce Dil Editörü / Editor of the English Text
Arş. Gör. Buket Nur KIRMIZIGÜL ŞİMŞEK

Yazı İşleri / Secretarial Work
Dr. Arzu ARICAN• Ezgi ÇAPAN • Hakan GÜLER •

Teknik Editör / Technical Editor
Saffet Alp YILMAZ

Yayın Kurulu Üyeleri / Members of Editorial Board
Prof. Dr. Mehmet AÇA [Marmara Üniversitesi] • Prof.Dr. Ferruh AĞCA [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Ts. BATTULGA [MUIS, MOĞOLİSTAN] • Prof. Dr. Bülent BAYRAM [Ahmet Yesevi Üniversitesi KAZAKİSTAN] • Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. Yakup ÇELİK [Yıldız Teknik Üniversitesi] • Prof. Dr. İsmet ÇETİN [Gazi Üniversitesi] • Dr. Ankbayar DANUU [MUIS, MOĞOLİSTAN] • Prof. Dr. Halit ÇAL [Gazi Üniversitesi] • Prof. Dr. İbrahim DİLEK [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. Oğuzhan DURMUŞ [Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi] • Prof. Dr. Nikolay İvanoviç EGOROV [ÇUVAŞİSTAN-RUSYA] •Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN [Gazi Üniversitesi] • Prof. Dr. • Prof. Dr. Mehmet Fatih KİRİŞÇİOĞLU [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. İsa ÖZKAN [Gazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Fatih SAKALLI [Gazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ [Hacettepe Üniversitesi]• Prof. Dr. Dursun YILDIRIM [Hacettepe Üniversitesi]•

Bilim Kurulu / Scientific Board
Prof. Dr. Mehmet AÇA • Dr. Esin AĞCA • Prof. Dr. Ferruh AĞCA • Prof. Dr. İsmail AKA • Prof. Dr. Metin AKAR • Doç.Dr. Hakan AKCA • Prof. Dr. Yavuz AKPINAR • Dr. Öğr. Üyesi Fatma ALBAYRAK • Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH • Prof. Dr. Erhan AYDIN • Dr. Kenan AZILI • Prof. Dr. Tuncer BAYKARA • Doç. Dr. Bülent BAYRAM • Prof. Dr. Süleyman H. BOLAY • Doç. Dr. Emrah BOZOK • Dr. Öğr. Üyesi Mikail CENGİZ • Prof. Dr. Yakup ÇELİK • Prof. Dr. İsmet ÇETİN • Prof.Dr. Mehmet ÇERİBAŞ • Doç. Dr. Kemalettin DENİZ • Prof. Dr. İbrahim DİLEK • Prof. Dr. Şaban DOĞAN • Prof. Dr. Abdülkadir DONUK • Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ • Prof. Dr. İnci ENGİNÜN • Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN • Prof. Dr. Bilge ERCİLASUN • Dr. Öğr. Üyesi Genç Osman GEÇER• Prof. Dr. Reşat GENÇ • Prof. Dr. Önder GÖÇGÜN • Doç. Dr. Faruk GÖKÇE • Prof. Dr. Umay TÜRKEŞ GÜNAY • Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL • Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU • Prof. Dr. Osman HORATA • Prof. Dr. Mustafa İSEN • Prof. Dr. Zeki KAYMAZ • Prof. Dr. Zeynep KERMAN • Doç.Dr. Gülsüm KİLLİ-YILMAZ • Prof. Dr. Yunus KOÇ • Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN • Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ • Prof. Dr. Cemal KURNAZ • Prof. Dr. Erdoğan MERÇİL • Prof. Dr. Özcan MERT • Prof. Dr. Emine Gürsoy NASKALİ • Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK • Doç. Dr. Serdar ODACI • Dr. Öğr. Üyesi Esra BİLGE • Prof. Dr. Mustafa ÖNER • Prof. Dr. Mehmet ÖZ • Prof. Dr. Fatma ÖZKAN • Prof. Dr. İsa ÖZKAN • Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU • Prof. Dr. Fatih SAKALLI • Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA • Prof.Dr. Nezir TEMUR • Prof. Dr. Vahit TÜRK • Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN • Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ • Prof. Dr. Dursun YILDIRIM • Prof. Dr. Emine YILMAZ •

Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), idealonline, Modern Language Association (MLA) tarafından taranmaktadır.

Türk Kültürü, uluslararası hakemli süreli yayındır. Türk Kültürü'nde yayımlanan makalelerin tamamı veya bir kısmı yayımcının yazılı izni olmadan herhangi bir yolla çoğaltılamaz. Yazıların fikri sorumluluğu ve imlâ tercihi yazarlarına aittir.

İletişim Adresi / Information Adress
Bahçelievler, Aşkabat Caddesi, 69.sokak, No.38 06490 Ankara / TÜRKİYE **Tel:** (00 90 312) 2133100 **Belgegeçer:** (00 90 312) 2134135 Genel ağ: **http://www.turkkulturu.org.tr** / E-posta: **tkaedernegi@gmail.com**

Türk Kültürü 2023/2 Etkileşim Basım Yay. Tan. Ltd. Şti. Basımevi'nde (Devrez Sok. No. 1 Altındağ /ANKARA Tel: 3843136, Sorumlu Müdür: Yusuf AVAN) basılmıştır.
Ankara <Güz> 2023

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

YAZILAR / ARTICLES

Araştırma Makaleleri / Research Articles

BİLGE TONYUKUK YAZIT TAŞLARI VE TAŞLARDAKİ TAMGALAR ÜZERİNE
Inscription Stones of Bilge Tonyukuk and The Stamps on The Stones
Şaban DOĞAN
1-13

TONYUKUK YAZITI'NDAKİ TEK ÖRNEKLER ÜZERİNE
On Hapax Legomenon in Tonyukuk Inscription
Mihriban AYDIN
15-50

ER CÖMERDİN ER NĀKESİN OZAN BİLÜR: OZANIN KAZANÇ TALEP ETME STRATEJİLERİ ÜZERİNE
Er Cömerdin Er Nākesin Ozan Bilür: The Bard's Strategies for Requesting Gains
Aslıhan DİNÇER
51-64

YARATILIŞ MİTLERİNE DAİR İLK İNANIŞLAR: ALTAY YARATILIŞ MİTLERİNİN RADLOFF VE VERBİTSKİY DERLEMELERİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI
Early Beliefs on Creation Myths: A Comparison of Altay Creation Myths in Terms of Radloff and Verbitskiy Compilations
Rabia Gökcen KAYABAŞI-Veyis BURSA
65-76

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE SÖZSÜZ NEZAKET
Non-verbal Politeness in Old Uyghur Turkıc texts
Utku IŞIK
77-110

"MANAV" SÖZCÜĞÜ HAKKINDA
About the Word "Manav"
Seçkin UYSAL
111-119

BERLINER TURFANTEXTE SERİSİ
(1971-2023/ I-L. Ciltler)
Berliner Turfantexte Series
(1971-2023/ Volumes I-L)
Buket Nur KIRMIZIGÜL ŞİMŞEK
121-132

MANİHAİST UYGURLARDAN KALAN ZONG 8782 T. 82 NUMARALI YAZMA VE TÜRK TÜZÜK YAZIM GELENEĞİNE KATKILAR
The Manuscript Numbered Zong 8782 T. 82 from the Manichaean Uygurs and Contributions to The Turkish Statute Writing Tradition
Kader TÜNGÜÇ
133-146

HAYVAN SESLERİNİN TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE DİĞER DİLLERDEKİ YANKISI ÜZERİNE
On the Echo of Animal Sounds in Turkey Turkic and Other Languages
Gülsen AKGÜN
147-154

ŞİİR DİLİ VE ŞİİRİN SÖZ DİZİMİ
Poetic Language and Poetic Syntax
Ebru GÜROĞULLARI
155-165

Çeviri / Translation

UYGUR BUDİST METİNLERİNDE UYGULAMA VE RİTÜELLER
Jens WILKENS
(Çev. Oktay DERE)
167-193

Kitap İncelemesi / Book Review

Ekrem Ural, OKIGU. EN ESKİ KUR'ÂN TERCÜMESİ. I. GİRİŞ-METİN-DİZİN. Editör: Ceval Kaya. Kutlu Yayınevi. İstanbul, 2023. 844 s., ISBN 978-625-6355-61-3.
Ayşegül GÖZEL
195-198

Keskin, Berker (2022). ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ HUKUK BELGELERİ. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 831 s., ISBN: 978-975-17-5271-0
Arzu ARICAN
199-203

TONYUKUK YAZITI'NDAKİ TEK ÖRNEKLER ÜZERİNE

Mihriban AYDIN[*]

Öz: *Tonyukuk Yazıtı 1897 yılında Yelizaveta Nikolayevna Klements tarafından bulunduğu günden bu yana tüm dikkatleri üzerinde toplamıştır. Gerek Tonyukuk'un kişiliği, devletteki etkin rolü ve gerekse yazıtındaki öteki yazıtlarda bulunmayan sözcük ve yapılar üzerinde çok fazla çalışma yapılmasına neden olmuştur. Tonyukuk Yazıtı'nın en dikkat çeken yanlarından biri söz varlığıdır. Öteki yazıtlarda bulunmayan bazı sözcük ve yapılar, rastlantı olarak değerlendirilebileceği gibi Tonyukuk'un diyalektine de bağlanabilir. Bu bakımdan hanedandan olmayan ve kimliği konusunda birçok sorunlar bulunan Tonyukuk'un iki taştan oluşan şaheserinden elde edilecek her bulgu onun kim olduğu ile ilgili tartışmalara açıklık getirecek kadar değerlidir.*

Bu makalede Tonyukuk Yazıtı'ndaki tek örnek sözcükler üzerinde duruldu. Kısmen hapax legomenon olarak da açıklamanın mümkün olduğu bu sözcüklerin runik külliyatın öteki yazıtlarında bulunmaması, yazıtının ne kadar değerli olduğunu söylemeye izin vermektedir. Elde edilen tek örnek sözcüklerin, Eski Türkçenin söz varlığına yaptığı katkıların yanında, mensup olduğu boya ve dolayısıyla diyalekte ait olup olmadığı konusu üzerinde de duruldu.

Anahtar sözcükler: *Eski Türkçe, Eski Türk yazıtları, Tonyukuk yazıtı, Söz Varlığı, Tek Örnekler.*

On Hapax Legomenon in Tonyukuk Inscription

Abstract: *Tonyukuk Inscription has attracted all the attention since it was discovered by Yelizaveta Nikolaevna Klements in 1897. Tonyukuk's personality, his active role in the state, and the words and structures in his inscription that are not found in other inscriptions have led to a lot of work being done. One of the most striking aspects of the Tonyukuk Inscription is its vocabulary. Some words and structures that are not found in other inscriptions can be considered coincidence or it can be attributed to Tonyukuk's dialect. In this respect, any findings obtained from the two-stone masterpiece of Tonyukuk, who was not from the dynasty and whose identity has many problems, are valuable enough to clarify the debates about who he was.*

In this article, "hapax" words in the Tonyukuk Inscription were studied. The fact that these words, which can be partially explained as hapax legomenon, are not found in other inscriptions of the runic corpus, allows us to say how valuable the inscription is. In addition to the contributions of the "hapax" words obtained to the vocabulary of Old

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dilbilimi Bölümü Öğretim Üyesi, İzmir/Türkiye. E-posta: mihriban.aydin@deu.edu.tr; ORCID: 0000-0003-0053-7214.

Türk Kültürü: YIL / YEAR 2023, CİLT / VOLUME 17, SAYI / ISSUE 2, S / P. 15-50.
Araştırma Makaleleri / Research Articles
Makale Geliş Tarihi: 10.06.2023 - Makale Kabul Tarihi: 15.09.2023

Turkic, the issue of whether they belong to the tribe and therefore the dialect was also emphasized.
Keywords: *Old Turkic, Old Turkic Inscriptions, Tonyukuk Inscription, Vocabulary, Hapax legomenon.*

Giriş

Hapax legomenon terimi Eski Yunancada 'bir kez söylenen' ve dolayısıyla "tek örnek" anlamındadır (Bussmann 1998: 203) naklen (Uçar 2012: 73). Clauson ise *Hapax legomenon* terimini İngilizce 'occurring only once' anlamıyla verir (ED xxxiv).

Eski Türk yazıtlarındaki tek örnek sözcükler çeşitli vesilelerle yayımlanmıştı. Bu çalışmaların bir bölümü tek örnek sözcükleri belirlemek; bir bölümü ise tek örnek sözcüklerin diyalektik bir kimliği olduğunu ortaya koymak olmuştur: Örneğin; (Uçar 2012); (Aydın 2013); (Aydın 2016b); (Şen 2019). Örneğin; Şen'in, Tonyukuk Yazıtı'nda tek örnek olarak belirlediği sözcükler şunlardır: *bulganç, ötünç, tarkınç, unç*.

Tonyukuk Yazıtı'nı, tarihî olaylar hakkında verdiği bilgilerin yanında, Eski Türkçenin söz varlığına yaptığı katkılar bakımından ayrı bir yere koymak gerekir. 1897 yılında Yelizaveta Nikolayevna Klements tarafından bulunduğu gün ve 1898 yılında W. Radloff tarafından yayımlanan ilk makaleden bugüne kadar yazıt üzerinde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Türk runik harfli metinler içerisinde en çok dikkat çekeni ve en çok yayımlananı kuşkusuz Tonyukuk Yazıtı'dır. Yazıtta anlatılan olayların tarihî bakımdan değeri, söz varlığı, bazı harflerdeki biçim farklılıkları, öteki yazıtlarda olduğu gibi bir değil iki anıttan oluşması, yazıt üzerindeki çalışmaların sayısını artıran özellikler arasında sayılabilir. Yazıt üzerindeki çalışmaların önemli bir bölümü, söz varlığı ile atasözü ve deyimlerle ilgilidir. Atasözü ve deyimlerde tam olarak ne anlatılmak istendiğinin anlaşılamaması ve sonraki dönem Türkçe metinlerde aynı veya benzerinin bulunmaması, yazıtı daha da gizemli bir hâle getirmektedir.

Yazıtın söz varlığı üzerinde çok sayıda müstakil çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar ya Tonyukuk Yazıtı özelinde ya da tüm yazıtlardaki söz varlığı çerçevesindedir. Ancak yalnızca Tonyukuk Yazıtı'nda bulunup öteki yazıtlarda tespit edilmemiş sözcükler hakkında herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Yazıtla ilgili müstakil yayınlarda Tonyukuk'un söz varlığı üzerinde durulmakla birlikte, verilen sözcüklerin öteki yazıtlarda bulunup bulunmadığı ve en önemlisi aynı anlamda başka sözcükler kullanımının diyalektoloji bakımından değerlendirilip değerlendirilmemesi üzerinde durulmamıştır.

Makalenin ilk bölümünde; Tonyukuk Yazıtı'nda bulunan ve öteki yazıtlarda hiç ele geçmemiş sözcükler; ikinci bölümünde ise bilinen köklerden yapılan ve ileri öğe olarak nitelendirilebilecek "tek örnek" sözcükler üzerinde durulacak; yalnızca Tonyukuk Yazıtı'nda tespit edilen sözcüklerin rastlantı mı yoksa Tonyukuk'un diyalektine bağlı bir durum mu olduğu konusu, makalede hedeflenen temel amaç olacaktır. Makale boyunca anılan "tek örnek=hapax legomenon" teriminden kasıt, hiç bilinmeyen ve sonraki dönem Türkçe metinlerde tespit edilmemiş öğeler ile Tonyukuk'ta bulunup öteki yazıtlarda

bulunmayan ancak sonraki dönemlerden bilinen sözcükler olacaktır. Tonyukuk Yazıtı'nı tümüyle bilimsel olarak yayımlayan tüm çalışmalardaki okuma ve anlamlandırma farklılıklarına mümkün olduğunca yer verilmiştir. Ayrıca naşirlerin okuma ve anlamlandırma önerisi ayrı; yazıttaki herhangi bir konu üzerinde çalışanlarınki ayrı gösterilmiştir. Elde edilen sözcüklerin geçtiği ibare ve cümleler Aydın 2019a'dan alınmıştır.

1. Tonyukuk Yazıtındaki Tek Örnekler

1.1. Ak Termel 'yer adı' I K 1 (25)

I K 1 (25): *Ak termel keçe ugur kalıtdım* "Ak Termel (Irmağı'nı) geçerek yolu kısalttım." (Aydın 2019a: 181).

Ak Termel: (Radloff 1899: 13, 99), (Orkun 1936: 108), (Malov 1951: 62, 67), (Giraud 1961: 55), (Aydarov 1971: 328), (Tekin 1994: 53), (Berta 2004: 58, 81), (Ölmez 2013: 179, 187), (Şirin 2016: 719), (Aydın 2019a: 141), (Akar 2020: 137), (Alyılmaz 2021: 419); Tekin→ *ak termil* 'geog. n' (1968: 300). Ayrıca krş. Clauson→ "Hangay ve Tannu Ola arasındaki ırmaklardan biridir" (1976: 145); Giraud→ "49º 97' koordinatlarındaki Telmen-nor Gölü" ve *Termel* ile *Telmen*'in dilbilgisi bakımından uygun olduğu (1999: 255); Aydın→ *keç-* fiili dolayısıyla ırmak veya göl. Ayrıca "Uvs Gölü civarındaki Tesiyn-gol (Tes-kem)", "Mo. *tara-* 'dağılmak, saçılmak; ayrılmak, bölünmek; bitmek, sona ermek' (Lessing 2003: 1203) ve *-mAl* eki (Poppe 1992: §168) ile kurulmuş olabileceği" (2016a: 29-30). Ayrıca krş. (Şirin User 2007: 159-160).

Buna göre; *ak* 'ak, beyaz' ise de *termel*/*termil*? tek örnektir.

1.2. Arkuy 'siper, kenti korumak için açılan hendekler' II D 3 (53). Krş. **Arguy**. (Bay-Bulun I (E 42), 4).

II D 3 (53): *Arkuy karagug ulgartdım ok* "siper ve gözetleme kuleleri yaptırttım." (Aydın 2019a: 188).

Radloff→ *arkui* 'Arkui' (1899: 23), sözlük: *kargu* ile birlikte boy adı olabileceğini belirtir (1899: 87); Orkun→ *arkuy* 'Arkuy (?)' (1936: 118); Malov→ *arqui* 'Arkuy' (1951: 64, 69); Aalto→ *arkuy* 'arqui' (1958: 47, 46); Giraud→ *arquy* 'en chaîne' (1961: 57, 64, 138); Tekin→ *arquy* 'fortifications', sözlük: 'fort, fortification' (1968: 252, 289, 303); Ergin→ *arkuy* 'siper' (1970: 60, 97), sözlük: 'siper, mevzi, kale, istihkâm, çukur, dere' (1970: 104); Tekin→ "*Kargu* sözcüğü 'gözetleme kulesi' olduğuna göre *arkuy* özel ad olamaz, çünkü gözetleme kulelerinin yalnız bir yerde diktirilmesi düşünülemez. Bu, büyük bir olasılıkla *kargu* ile eşanlamlı bir sözcüktür" ifadesini kullanır (1994: 51); Rybatzki→ *arquy* 'am/in Arkuy' (1997: 72, 121, not 317); Berta→ *arquy* 'Arkuy' (2004: 71, 72, 86); Ölmez→ *arkuy* 'karakol kulesi' (2013: 190, 342); Ercilasun→ *arkuy* 'karakollar', sözlük: 'karakol (?), gözetleme kulesi' (2016: 624, 625, 652); Şirin→ *arkuy* 'müstahkem mevki' (2016: 720); Aydın→ *arkuy* 'gözetleme kulesi' (2019a 148, 188); *arkuy* 'gözetleme kulesi' (Akar 2020: 137); Alyılmaz→ *arkuy* 'siper, gözetleme yeri' (2021: 420). Ayrıca krş. Aydın-Aydın: 'siper, kenti korumak için açılan hendekler' (2021: 39-40); Sertkaya→ *arkuy* 'siper' (1988: 62); Tekin→ *arkuy* 'kale, müstahkem mevki' (2003: 238).

Bay-Bulun I (E 42), 4: *Üç arguy art<d>ım* “Üç siperi artırdım.” (Aydın 2019b: 142).

Orkun→ *üçün g uyar* ‘için . nüfuzlu’ (1940: 96); Malov→ *üçün agı uyar* ‘ради... казна’ (1952: 76); Vasilyev→ *üçn²γuj¹r¹t¹* (1983: 30); Recebov-Memmedov→ *... üçün agı uyar eşim* ‘... üçün xezinem, nufuzlu dostum’ (1993: 296); Kormuşin→ *üç (iç–?) arγuy art(t)ım* ‘я увеличил внутреннюю долорную стражу’ (1997: 168-169). Aydın→ *üç arguy art<d>ım* ‘üç siperi artırdım’ (2019b: 142, 143-144).

Clauson→ *arkuy* maddesi bulunmaz; *olğurt-* maddesinde *arkuy* (?place-name) (ED 139a); Doerfer→ *arkuy* ‘gözetleme kulesi’ (1992: 10); Tekin→ ‘kale, müstahkem mevki’ (2003: 238).

Tonyukuk’taki *arkuy*un arkasındaki *karagu* (*~kargu*?), Kâşgarlı Mahmud’un verdiği anlam ile bilinir: *kargu~karguy* ‘dağın veya yüksek bir yerin üstüne minare şeklinde inşa edilen yapı’ (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 686). Sözcüğün açıklaması ise; “dağın tepesinde minare gibi inşa edilen şey. Düşman geldiği zaman, herkesin hazırlıklı olması için üzerinde ateş yakılır.” (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 184, 452). Sözcüğün anlamlandırılmasında sıkça karşılaşılan ‘ateş kulesi’ anlamının Kâşgarlı Mahmud marifetiyle verildiği ortaya çıkar. Aydın-Aydın→ *Háogōu* (壕沟) (Eski Çin. 壕溝) > *Háo* (壕) > Tü. **har~*ar*; *Gōu* (溝) > **koy~*kuy*. Buna göre; sözcüğün asıl biçimi *arkuy*, Bay-Bulun I (E 42)’deki tanık *–k–/–g–* nöbetleşmesi örneği olmalıdır (2021: 40-41). Ayrıca krş. (Giles 1892: No. 3876 ve No. 6155); (Karlgren 1973: No. 67, 418); (Pulleyblank 1991: 109, 120); (Berta 2004: 71, not 858).

1.3. Aşok ‘Soğdluların lideri?’ II G 2 (46)

II G 2 (46): *Anta berüki aşok? başlıg sogdak bodun kop kelti yükünti* “Orada bu tarafa Aşok? başlı (liderliğindeki?) Soğd halkı tamamen geldi (ve) boyun eğdi.” (Aydın 2019a: 186).

Yazıtlarda Soğdluların adı *Sogdak* ve *Sogud* biçimlerinde iki türlü tespit edilmiştir: *Sogdak*: KT D 31, 39; T II G 2; Ta K 6; ŞU B 5; *Sogud*: KT K 12, KT B.

Radloff→ *aşa* < *aş-* fiilinin zarfı (1899: 21); Orkun→ *sᵘk* ‘Suk’ (1936: 116); Malov→ *suk* ‘Suk’ (1951: 64, 69); Aalto→ ‘Soğd liderinin adı’, ayrıca bir ağaç türü olan *aśok ṣtām* ‘Aśoka ağacı’ ile ilişkilendirir; Budist Türkçe metinlerde kişi adı olarak tespit edildiğini belirtir (1958: 60); Giraud→ *Sok* ‘Soğdak’ (1961: 57, 63, 151); Tekin→ *asuq~asoq* (1968: 304); Rybatzki→ *şuq* ‘Şuq’ Soğd şehir devletlerinden biri (1997: 69, 117-118); Berta→ *swq* ‘*Szuk*’ (2004: 68, 85); Ölmez→ *suk* ‘...’ (2013: 190); Ercilasun→ *aşuk* ‘miğfer, demir tolga’ (2016: 653); Şirin→ *aşok* ‘Soğut kavminin lideri (710 yılı sonu)’ (2016: 720); Aydın→ *Aşok* ‘Aşok: Soğdluların lideri’ (2019a: 148); Akar→ *aşok* ‘Soğdluların lideri (?) (özel isim)’ (2020: 137); Alyılmaz→ *aşuk* ‘miğfer’ (2021: 420). Ayrıca krş. Tekin→ ‘Soğd lideri Aşoka?’ (2003: 238); Clauson→ Soğd liderinin “*s* veya *ş*, *ok* veya *uk*” olduğunu ifade eder (1976: 147).

Eğer Soğdca ve kişi adı ise *Aśokas* ile Eski Uygurca *aşoke* ve *ajok* ile karşılaştırılabilir. Krş. Skr. *aśoka* 'erkek kişi adı'. Krş. (Röhrborn 1977: 245, 328); (OTWF 187, not 327); Erdal→ *Aşok* 'Aşok' (2004: 187 not 327).

1.4. Beŋlig 'doruklu?' II B 9 (44)

II B 9 (44): *tėnsi oglı aytıgma beŋlig ek tagıg ertü* "Tensi Oğlu denilen doruklu Ek Dağı'nı geçerek" (Aydın 2019a: 186).

Radloff→ *beŋligäk* (?) "Bengligäk (?) Gebirge" (1899: 21); Orkun→ $b^{e}n\ ^{e}l^{i}\check{g}\ k$(?) $t^{u}g^{ı}g$ "ben ...(?) tuğu" (1936: 114). Malov→ *bäŋligäk tag* "бянглигяк" (1951: 64, 69); Aalto→ $b^{ä}ŋ^{i}l^{i}g\ ^{ä}k\ t^{a}g$ "freudigen (?) Grenz-Berg", krş. *beŋi~beŋü* (1958: 45, 58-59); Giraud→ *bäŋlig* 'tacheté' (1961: 57, 108-109); Stebleva→ *bäŋligäk tag* "гору бенглигек" (1965: 92, 131); Tekin→ *beŋlig ek tag* "sacred Äk-Tag" (1968: 252, 289); Ergin→ *beŋilig* 'mukaddes' (1970: 59, 96); Aydarov→ *beŋligek* 'Бенглигек', sözlük 'название горы' (1971: 332, 357); Recebov-Memmedov→ *beŋligäk tag* 'Benligek Dağı' (1993: 120, 125); Tekin→ *bäŋlig* '(dorukları ak) benekli (yani 'karla kaplı')' (1994: 18-19); Rybatzki→ *beŋülüg* 'der ewige' (1997: 68, 116); Karjaubay→ *beŋlik ek tag* 'Beŋlik Ek Tau' (2003: 219, 224); Berta→ *bäŋlig äk tag* 'Benglig Ek hegyet' (2004: 67, 85); Ölmez→ *beŋülüg* 'bengü' (2013: 181, 189); Ercilasun→ *beŋ(i)lig* 'huzurlu' (2016: 616-617); Şirin→ *b(ä)ŋl(i)g* 'benekli' (2016: 641, 723); Aydın→ *beŋlig* 'doruklu' (Aydın 2019a: 148); Akar→ *benglig* 'doruklu' (2020: 138); Alyılmaz→ *benglig* 'huzurlu, huzur, mutluluk veren' (2021: 422).

Ayrıca krş. Klyaştornıy→ *beŋlig ek tag*'dan önceki sözcüğü *yatıgma* 'yatan'; *beŋlig ek tag* ibaresini ise *Byanglikyak* okur ve adın, Bargar şatosu olabileceğini ifade eder (1962: 764-765). Aydın→ Mo. *möndüg* ile ilişkilendirir (2006: 90). *beŋü~beŋgü* 'ebedî' ile ilişkilendirmek isteyenlerin *beŋi* ile birbirine karıştırdığı anlaşılmaktadır. *beŋgü* ile *beŋi~meŋi* zaten anlamca ilgili değildir. *beŋgü* 'ebedi, sonsuz' sözcüğünün *beŋgi* biçiminde yaşaması, 'mutluluk' anlamındaki *beŋi~meŋi* ile karışarak aynı sözcük sanılmış olmasından kaynaklanır. *beŋi* ile *meŋile-* için bk. Küli Çor Yazıtı ve Irk Bitig. Krş. (Aydın 2014: 34-35). Tekin'in önerdiği 'lekeli' önerisine *ben* 'ben, tendeki leke veya kabartı' sözcüğünden ulaştığı düşünülebilir. Sözcük art damak *n*'lidir. Ayrıntı için krş. (ED 346b, 766b).

1.5. Boguz 'boğaz' I G 1 (8); **boguzlan-** 'boğazlanmak' I K 2 (26)

I G 1 (8): *bodun bogzı tok erti* "Halkın karnı toktu." (Aydın 2019a: 177).

I K 2 (26): *Yėrçi yėr yaŋılıp boguzlantı* "Kılavuz yanılınca boğazlandı." (Aydın 2019a: 181).

Boguz ve *boguzlan-* bir kez tespit edilmiştir. Clauson→ *boguz*un *bogoz* okunması gerektiğini Tuv. *bo:s*a dayandırır (ED 322a-b). Sözlüğün girişindeki "ekler" bölümünde ise *-z*'nin *ottuz, tokkuz, sekkiz* ile insan ve hayvan vücudunu işaret eden bazı sözcükler için *boğuz* örneğini vermekle *-z*'nin ek olduğunu belirtmiş olmaktadır (ED xlviii). Doerfer→ *bogoz* <*bog-* fiilinden yapıldığını mümkün görmez. Hatta bazı araştırmacıların *-z* eki için ikili örnek yaptığı yönündeki görüşü de eleştirir ve *agız* ve *bogoz* sözcüklerinin ifade ettiği organın vücutta tek olduğunu belirtir (TMEN II: No. 792). Ayrıca 'hamile'

anlamındaki ikinci *boguz*u başka bir maddede irdeler (TMEN II: No. 798). Erdal→ *-z+* fiilden isim yapan ekler bölümünde alır; <*bog-*. Ekin insan vücudundaki ikili organların *boguz, yüz*, *köz*, *kögüz*, *tiz*, *ağız* olduğunu belirtir (OTWF 326). Eren→ < *boğ-* (TDES 56). Gülensoy→ <*boğ-* olduğu yönünde bir açıklama yapmaz; ancak aynı kökten yapılmış birçok türevin *r*'li olduğuna dikkat çeker (2007: 156).

Bugün bazı çağdaş Türk lehçelerindeki *boğaz* biçimi, ünlünün düzleştiğine kanıt sayılabilir. *Boguz* ve *boguzla-*'ın metaforik kullanımı, sekizinci yüzyıl Türkçesinin edebî durumu hakkında fikir vermektedir.

1.6. Böŋre- '(büyükbaş hayvan) böğürmek' I B 6 (6)

I B 6 (6): *Toruk bukalı semiz bukalı ırakda* (6) *böŋ<r>eser*? *semiz buka toruk buka tėyin bilmez ermiş* "Zayıf boğa ile semiz boğa uzakta (6) böğürse, semiz boğa mı zayıf boğa mı olduğu bilinmezmiş" (Aydın 2019a: 176).

Radloff→ *bilsär* 'weiss' (1899: 4-5); Thomsen→ '"insan arık buğalarla semiz buğaları iraktan bilmek istese (her zaman) arık boğa mıdır veya semiz boğa mıdır diyebilmezmiş" derler diye böyle düşündüm' (1935: 112); Orkun→ *bilser* 'bilmek istese' (1936: 102); Malov→ *bilsär* 'но он не может (не способен, не знает)' (1951: 65); Aalto→ *büŋser* 'wenn zu erkennen ist' (1958: 31); Giraud→ *bilsär* 'savori' (1961: 53, 141); Stebleva→ *bilsär* 'знает' (1965: 86, 124); Tekin→ *büŋsär* 'kick' (1968: 249, 283), *büŋ-* 'to kick' (1968: 322); Ergin→ *böŋser* 'tekme atsa' (1970: 52, 91); Aydarov→ *bilser* 'знает' (1971: 325); Recebov-Memmedov→ *bilser* 'bilse' (1993: 117, 122); Tekin→ *bilsär* 'bilmek zorunda kalsa' (1994: 3-4); Rybatzki→ *bölser* 'unterscheiden' (1997: 45, 84); Karjaubay→ *ebliser* 'epteser (ıntımaktasar)' (2003: 216, 221); Berta→ *b.lsär* 'kiválasztani (?felismerni)' (2004: 46, 76); Ölmez→ *bilser* 'kapışsalar' (2013: 176, 184); Ercilasun→ *bilser* 'bilseler' (2016: 596-597); Şirin→ $b^2\ddot{w}^2l^2s^2r^2$ (2016: 638); Akar→ *böl-* 'ayırt etmek, farkına varmak' (2020: 139); Alyılmaz→ *bül-* 'bil-' (2021: 426). Ayrıca krş.; Clauson→ *bölser* 'distinguish' (ED 214 a-b); Sertkaya→ *böŋser* (1991: 287); Tekin→ *bilsär* 'know (or, distinguish between)' (1995: 212); Taube→ *bölser* 'unterscheidend' (2002: 335); Tekin→ *bilser* (2003: 222); Kormuşin→ *bölser* 'ayırt edebilen' (2007: 268).

Aydın'ın farklı önerisi olan *böŋreser-* 'böğürse' fiilinin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki tanıkları için bk. (2008: 82-83). Tanıklardan anlaşıldığına göre, '(büyükbaş hayvan) bağırmak' anlamındaki fiil *möŋre-*'dir. Krş. Mo. *mögere-* 'böğürmek, böğürme sesi çıkarmak; (sığır) bağırmak' (Lessing 2003: 852). *mügere-* < **münēre-* 'brüllen (Kühe)', OMo. *mö'ere-*/*mö'örö-* 'ay.'= ET *büŋür-* 'ay.', Uyg. *müŋrä-* < Mo. Clark, Poppe'ye (1960: 35) dayanarak *müŋrä-* fiilini Mo. sayar (1977: 141).

1.7. Buntut- 'aklını başından almak' I D 2 (19)

I D 2 (19): *Us^{2}ın buntutu y^{2}urtda yatu kalur erti* "Akıllarını başlarından alıp ortalık yerde yatar hâle geldiler." (Aydın 2019a: 180).

Radloff→ *Usın-bundatu*(?) 'an der Jurte Ussyn-Bundatu' (1899: 10-11); Orkun→ *usın bund^{a}tu* 'Usın Bundatu (?)' (1936: 106); Malov→ *Usyn buntatu*

'Усын бундату' (1951: 62, 66); Aalto→ *bunt^{a}tu* 'Usyn-Bundatu' (1958: 36, 37); Tekin→ *u-sı-n buntatu* 'having not been able to sleep enough' (1968: 250, 285); Ergin→ *bunda ıtu* 'uykusunu burda terk edip' (1970: 55, 93); Tekin→ *usın buntutu* 'uykusu kaçarak' (1994: 9, 37); Rybatzki→ *Usın buntatu* 'Usın Buntatu' (1997: 52, 101); Berta→ *bwndwtw* 'Uszin Buntutu maradt meg a szállásterületén' (2004: 55, 79); Ölmez→ *usın buntutu* 'akıllarını başlarından alıp' (2013: 179); Ercilasun→ *usın bunta (ı)tu* '(askerlerimiz) uykularını burada terk ederek' (2016: 604-605); Şirin→ *ws^{1}n^{1} b^{1}wntt^{1}w* (2016: 639); Alyılmaz→ *buntut-* 'aklı başından git-, ne yapacağını bileme-' (2021: 426). Ayrıca krş. Tekin→ *buntut-* < **bunut-*<*bun-* 'to go astray, lose one's way; to be mentally disturbed; to go mad'; Tekin, *a:z-* fiilinin sinonimi olarak değerlendirir ve Kutadgu Bilig 3600: *yawlak sämirsä munar häm azar* 'Haşarı at semirirse, kudurur ve azar' örneğini verir (1995: 215); Tekin→ *bunt(u)t-* '(?) (uykusunu) kaçırtmak (?)' (2003: 242).

Usın buntut- yapısındaki ilk sözcük ya *u* 'uyku' ya da us 'akıl' olarak değerlendirilir. Eğer I D 2'deki *us* ise Türk runik harfli eski Türk yazıtlarında yalnızca bir kez tespit edilmiş olur. 'Uyku' anlamındaki *u* ise T I K 3-4'te tespit edilmiştir; ancak ikinci örnek olan 4. satırdaki sözcük siliktir ve tamamlama ile elde edilmiştir. *Usın*, ön ünlülü *s* ile yazıldığına göre, +sI'nın teklik 3. kişi iyelik eki olduğu konusunu güçlendirir. Sözcük *us* olsaydı art ünlülü *s* ile yazılması beklenirdi.

1.8. Çölgi 'bozkırlı' I D 6 (23)

I D 6 (23): *yėrçi tiled^{1}im çölgi az eri bultum* "Kılavuz istedim. Bozkır Azlarından bir adam buldum." (Aydın 2019a: 181).

Radloff→ *Çölgi az eri bultum* "Çöldeki Az (halkına mensup bir) adam buldum" (1899: 13, 52, 53); Orkun→ *Çölgi Az eri boltım* "Çöldeki Az kavmine mensup (bir) er oldum" (1936: 108); Malov→ *Çölgi az eri bultum* "нашел человека из степных азов" (1951: 62, 67); Aalto→ *çül^{ii}gi az eri bultım* "Einen Fremden (?) Az-Mann fand ich" (1958: 38, 39, 55); Giraud→ *Çöllig iz eri bultım* "Çöldeki Az (halkına mensup bir) adam buldum" (1961: 15, 61); Ergin→ *Çölgi az eri bultum* "Çöldeki Az (halkına mensup bir) adam buldum" (1970: 40, 78); Aydarov→ *Çölgi Az eri boltım* "Я стал рядовым племени Аз в пустыне" (1971: 328); Rybatzki→ *çölüg az eri bultum* "fand einen Mann der Az aus Çöl" (1997: 55, 104); Tekin→ *çölgi az eri bultum* "Bozkırdaki Azlardan bir adam buldum" (1994: 10, 11); Ölmez→ *çölgi az eri bultum* 'Bozkır Azlarından bir asker buldum.' (2013: 179, 187); Ercilasun→ *Çölgi az eri bultum* 'Bozkırda yaşayan (bir) Az eri buldum' (2016: 604-605); Şirin→ *çölgi (a)z (ä)ri bultum* (2016: 640); Aydın→ *çölgi* 'bozkırlı' (2019a: 150); Akar→ *çölgi* 'bozkırda yaşayan, bozkırlı' (2020: 140); Alyılmaz→ *çölgi* 'bozkırlı, bozkırda yaşayan' (2021: 426). Ayrıca krş. Clauson→ *çülgi* "I found an Az man from Çülgi:" (ED 420a-b); Hegaard→ *çölig iz eri boltım* "Çöldeki Az kavmine mensup (bir) er oldum" (1976: 99); Clark→ *Çölig* 'the çölig nation' (1977: 135); Sertkaya→ *Çöl[l](ü)g iz (e)ri bult(u)m* "Çöllü iz eri (izci, kılavuz) buldum" (1980: 173); Tekin→ *çölgi (A)z (ä)ri* (1995: 216).

Sözcük, KT D 4 ve BK D 5'teki *bükli çöl<l>üg ėl* ile karşılaştırılır. Eğer Tonyukuk'taki sözcük *çöl* tabanlı ise bu durumda KT D 4 ve BK D 5'teki ile aynı tabana sahip olsa da *çölgi* tek örnek olarak değerlendirilebilir.

1.9. Ek Tag 'Demir Kapı yakınlarında bir dağ' II B 9 (44)

II B 9 (44): *tėnsi oglı aytıgma beŋlig ek tagıg ertü* "Tensi Oğlu denilen doruklu Ek Dağı'nı geçerek" (Aydın 2019a: 186).

Radloff→ *beŋligäk* (?) 'Bengligäk (?) Gebirge' (1899: 21); Orkun→ $b^{e}n\ {}^{e}l^{i}ğ\ k$(?) $t^{u}g^{ı}g$ 'ben ...(?) tuğu' (1936: 114); Malov→ *bäŋligäk tag* 'byangligyak' (1951: 64, 69); Aalto→ $b^{ä}ŋ^{i}l^{i}g\ {}^{ä}k\ t^{a}g$ 'freudigen(?) Grenz-Berg' (1958: 45); Giraud→ *beŋlig Äk Tag* '*bäŋlig* tacheté' (1961: 57, 108-109); Stebleva→ *bäŋligäk tag* 'гору бенглигек' (1965: 92, 131); Tekin→ *beŋlig ek tag* 'sacred Äk-Tag' (1968: 252, 289); Ergin→ *beŋilig Ek tag* 'mukaddes Ek dağ' (1970: 59, 96); Aydarov→ *beŋligek* 'бенглигек' (1971: 332, 357); Recebov-Memmedov→ *beŋligäk tag* 'Benligek Dağı' (1993: 120, 125); Tekin→ *bäŋlig äk tag* '(dorukları ak) benekli (yani "karla kaplı") Ek dağı' (1994: 18-19); Rybatzki→ Tonyukuk'un *Tensi ~ Tinsi oglı* diye andığı *Ek Tag*'ın yeri konusunda Clauson'a katıldığını belirtir (1997: 115-116 not 308); Karjaubay→ *beŋlik Ek tag* 'Ek Tau' (2003: 219, 224); Berta→ *bäŋlig äk tag* 'Benglig Ek hegyet' (2004: 67, 85); Ercilasun→ *ek tag* 'Ek Dağ' (2016: 616-617); Alyılmaz→ *ek tag* 'Ek Dağı' (2021: 426).

Yer adının önündeki *beŋlig* vs. dışında genelde *ek tag* okunur; ancak bu dağın nerede olduğu konusunda ayrıntılı bilgi bulunmaz. Yer tespiti bakımından bk. (Aydın 2006). Ayrıca krş. Doerfer→ *Ak-tag* 'weissberg' (TMEN IV: No. 1963).

1.10. Eşim 'Oğuzların Kitanlılara gönderdiği elçi' I G 2 (9)

I G 2 (9): *Kıtañgaru toŋra eşimig ıdmış* "Kitanlılara Tongra Eşim'i göndermişler." (Aydın 2019a: 177).

Radloff→ *Sem* 'Sem', sözlük 'eine Würde' (1899: 6, 7, 101); Orkun→ $s^{e}m^{i}ğ$ 'Semig' (1936: 102); Malov→ *säm* 'Sem' (1951: 61, 65); Aalto→ $s^{ä}m$ 'Sem' (1958: 32, 33); Tekin→ *(e)ş(i)m* 'Eşim' (1994: 5); Tekin→ *Eşim* 'Eşim' (1994: 84, 85); Rybatzki→ *simä* 'Simä' (1997: 47, 91, not 242); Berta→ *säm* 'Szem' (2004: 49, 77); Ölmez→ *sem* 'Sem' (2013: 178, 185); Ercilasun→ *Sem* 'Sem' (2016: 600-601); Şirin→ *(ä)s(i)m* (2016: 638); Aydın→ *eşim* 'Eşim' (2019a: 150); Alyılmaz→ *sem* 'Sem (Tongra boyundan olan Sem' (2021: 442). Ayrıca krş. Tekin→ *Äşim* 'kişi adı' (2003: 243).

Kitanlılara gönderilen ve mensup olduğu boyun Tongra olduğu anlaşılan elçinin adının tam olarak ne olduğunu bilmek güçtür.

1.11. Ivırbaş 'bugün Hakasya'daki Ona Irmağı'nın güney veya güneydoğusunda bulunan bir dağ veya tepe' I K 2 (26)

I K 2 (26): *ıwırbaş aşdımız yuwulu ėntimiz* "Ivırbaş'ı aştık, yuvarlanarak indik." (Aydın 2019a: 181).

Radloff→ *ıbarkı* (?) 'Ibarki (?)' (1899: 14, 15); Thomsen→ *ıbarx* 'Ibarx Boğazı' (2002: 398, 399); Orkun→ *ıbar*$^{?}$ *ı* 'Ibar' (1936: 108, 109); Malov→ *ı bar bas* 'вершину с растениями' (1951: 62, 67); Aalto→ *ıbar(lık?)* 'Ibar(lık?)' (1958: 39); Giraud→ *ı barça* 'nous traversâmes entièrement la

forêt' (1961: 55, 98); Tekin→ *ı bar baş* 'the wooded hill' (1968: 251, 286); Aydarov→ *ı bar bas* "проложили [дорогу], [и] мы перевалили поросшую растениями вершину" (1971: 328, 329); Tekin→ *ı bar baş* 'ormanla kaplı doruk' (1994: 12, 41); Rybatzki→ *ı barlık* 'bewaldeten Barlık' (1997: 33 not 35, 58, 106); Berta→ *ıßar baş* '*Ibar Bas*' (2004: 59, 81); Ercilasun→ *ı bar baş* 'ağaçlı dağ başı' (2016: 608-609); Şirin→ *ı b(a)r baş* (2016: 640); Akar→ *ıbar baş*: *ıbar* 'yer adı' (2020: 140). Ayrıca krş. Clauson→ *ıbarlık (?) aşdımız yuvulu éntimiz* "we crossed the Barlık (mountain ?) and went rolling (?) down, hill" (ED 168a-b); Clauson→ *Barlık* 'Barlık Dağları' (1976: 145). Erdal→ *ı Barlık* (OTWF 689); Tekin→ *ı b(a)r baş* 'the wooded peak' (1995: 217); Barthold→ 'Ibar? Geçidi' (2010: 195).

ı bar baş okuyan araştırmacıların, *ı* 'ağaç, orman (?)' sözcüğünden hareket ettiği anlaşılmaktadır. Dağ, tepe gibi arazi engelinin aşılması için *aş-* fiilinin kullanıldığı önemli bir ölçüdür (Clauson 1976: 145) ve *aşdımız* çekimli fiili bir arazi engelini işaret etmektedir. Sözcüğün sonundaki papyon kravat biçimli işaret, okumaların çeşitlenmesine neden olmuştur. Örneğin; Malov→ *baş*; Ramstedt→ *lık* (Aalto 1958: 55); Tuna→ *art* 'dağ beli' (1994: 216); Tekin→ *baş* (1994: 41); Aydın→ *ibırbes* adlı kutsal dağ ile yine aynı bölgede bulunan ve geçilmesi zor bir ırmağın bulunduğu yer olabileceği önerilir (2016a: 77-80). Eğer tek bir sözcük okunacak ise ve yer adı olsa bile başka tanığı olmadığı için tek örnek olarak değerlendirilebilir.

1.12. İnel 'II. Köktürk Kağanlığı'nın üçüncü kağanı. Kapgan Kağan'ın oğlu. (Çin. Fuju 匐俱)' I K 7 (31), II G 1 (45)

I K 7 (31): *Sü başı inel kagan tarduş*[2] *şad barzun*[2] *tėdi* ""Ordu komutanı İnel Kağan ve Tarduş Şad gitsin" dedi." (Aydın 2019a: 183).

II G 1 (45): *anta yanturtumuz inel kaganka* <...> " (Orduyu) oradan döndürdük. İnel Kağan'a <...>" (Aydın 2019a: 186).

Radloff→ *inim* 'mein jungerer Bruder' (1899: 17); Orkun→ *inel* 'İnel' (1936: 110); Malov→ *inel* 'İnel'' (1951: 63-64, 68); Aalto→ *inil* 'Inil' (1958: 60); Giraud→ *inel* (1961: 56-57); Tekin→ *inel* (1968: 251-252); Rybatzki→ *inäl* 'İnel' (1997: 61, 69, 108-110, 116); Berta→ *inäl* 'Inel' (2004: 62, 82); Ölmez→ *inel* 'İnel' (2013: 180, 188); Ercilasun→ *ini il* (2016: 680); Şirin→ *inel* (2016: 729); Aydın→ *inel* 'İnel' (2019a: 215); Akar→ *ini ėl kagan* 'İni İl Kağan) Kapgan Kağan'ın oğlu' (2020: 141); Alyılmaz→ *inel* 'Kapgan Kağan'ın oğlunun adı/unvanı' (2021: 429). Ayrıca krş. (TMEN IV: No. 1900); Sertkaya→ *İni İl* 'İni İl' (1995: 92-93); Tekin→ *in(ä)l* (1995: 220-221).

Kapgan Kağan'ın oğlu İnel'in adı yalnızca Tonyukuk'ta geçer. Köl Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarında adının anılmaması doğaldır; çünkü İnel, Köl Tegin tarafından öldürülmüştü. İnel'in adı Çince kaynaklarında Fuju (匐俱) olarak kayıtlıdır. Bu kişinin adı, Batı seferi sırasında anılmıştır ve batı seferinin icra edildiği 710-711 yıllarında İnel, kağanlık tahtında olmadığı hâlde Tonyukuk'un onu kagan ünvanıyla anması ilginçtir. Clauson→ <*ına-l* 'güvenmek, inanmak' (1967: 22). Zieme→ Sertkaya'nın *İni İl* okuyuşunu eleştirir ve Eski Türkçe

metinlerde çok sayıda geçtiğini ve *Inal* adının **ına-* fiilinden yapıldığını belirtir (Zieme 1977: 73).

1.13. İngek kölek? 'Tula Irmağı yakınlarında bir göl?' I G 8 (15)

I G 8 (15): *ingek kölekin tuglada oguz kelti* "İngek Gölcüğü ile Tula Irmağı (tarafından) Oğuzlar geldi." (Aydın 2019a: 179).

Radloff→ *Ingäk* 'ein Eigenname' (1899: 91); Orkun→ *ingek* 'inek' (1941: 53); Aalto→ *in^{i}g^{a}kköl^{ü}k^{i}n* 'Über Ingäk kölük (?)' (1958: 35); Giraud→ *inigek* 'vache (dans le nom géographique: *inigek köl*)' (1961: 144); Tekin→ *in(i)gek* 'cow, cattle' (1968: 336); Tekin→ *inigek kölek* 'İnigek gölcüğü (ya da bataklığı)' (1994: 36); Rybatzki→ *ingek kölök* 'Ochsenkarren' (1997: 51, 99); Berta→ *ingäk kölẅkẅn* 'tehénfogattal jöttek' (2004: 53, 78); Ercilasun→ *ingek* 'inek' (2016: 679); Şirin→ *ing(ä)k köl(ä)k* (2016: 639); Aydın→ *ingek kölek*? 'Tula Irmağı yakınlarında bir göl?' (2019a: 151); Akar→ *iñek* 'İngek gölü' (2020: 141); Alyılmaz→ *ingek köl* 'İngek Gölü' (2021: 429). Ayrıca krş. Giraud→ Koşo-Çaydam'ım kuzeyindeki Ugney Gölü (1999: 248); Clauson→ "aklı başında hiçbir kavim yoktur ki, canlı hayvanlarını beraberinde baskına götürsün" (1976: 144), etimolojik sözlük '(I led (the people) ... to the Ötüken mountains) *ingek kölükin* 'with (?) the cattle and baggage animals' (ED 184a), Clauson→ *kölök* 'something harnessed', normally 'a baggage animal' (ED 717b); Erdal→ *ingäk kölök*: *ingäk*in ancak 'inek' anlamında olduğunu Clauson'un bunu nasıl anlamadığına hayret ettiğini belirtir: *ingäk kölkin Twgl(?)da Oguz kälti* "The Oguz came in/from Twgl(a?) with carts drawn by cows" (OTWF 239, not 267). Ayrıca krş. (Tekin 1994: 36); (Erdal 2004: 443); (Aydın 2016a: 81-82).

1.14. Kalısız 'eksiksiz' I K 6 (30), 9 (33)

I K 6 (30): *on ok bodunı kalıs^{2}ız taşıkmış^{2} tėr* "On Ok halkı eksiksiz yola çıkmış" der." (Aydın 2019a: 182).

1 K 9 (33): *on ok süsi kalıs^{2}ız taşıkdı tėr* "On Ok ordusu eksiksiz yola çıktı" dediler." (Aydın 2019a: 183).

Radloff→ *kalısız* 'ohne ausnahme' (1899: 34-35); Orkun→ *kalısız* 'kalmadan, derhâl, hemen, durmadan' (1936: 110, 112), (1941: 83); Malov→ *kalısız* (1951: 63); Aalto→ *k^{a}lıs^{i}z* 'restlos' (1958: 40, 41); Tekin→ *kalısız* 'tümüyle, tamamiyle' (1994: 60); Rybatzki→ *qalïsïz* 'in voller' (1997: 65); Berta→ *kalısız* 'maradéktalanul' (2004: 61, 62, 82, 83); Ölmez→ *kalısız* 'eksiksiz, tam, bütün, tamamen' (2013: 351); Şirin→ *kalısız* 'bütünüyle, tamamen' (2016: 731); Ercilasun→ *kalısız* 'eksiksiz' (2016: 683); Akar→ *kalısız* 'tamamen' (2020: 141); Alyılmaz→ *kalısız taşık-* 'tamamen yola çık-, büsbütün yola çık-' (2021: 431). Ayrıca krş. Gabain→ *kalısız* 'bakiyesi olmayan, kalıntısız' < 'kalmak' ve yokluk eki) (1988: §105); Tekin→ *kalısız* 'eksiksiz' (2003: 245).

Yalnızca Tonyukuk Yazıtı'nda iki kez tespit edilen sözcük *kalı+sIz* yapısında olup tek örnektir.

1.15. Kalıt- '(**ugur** ile) kısaltmak' I K 1 (25)

I K 1 (25): *ak termel keçe ugur kalıtdım* "Ak Termel (Irmağı'nı) geçerek yolu kısalttım." (Aydın 2019a: 181).

Radloff→ *oğuz aklattım* "indem ich sie vorausschickte" (1899: 13); Orkun→ *oğuz aklatdım* "Oğuzları öne sevk ettim" (1936 108), notlar: *aklat-* krş. Kâşgarlı> *aglat-* (1936: 123); Malov→ *ograklatdım* "приказал остановиться (тыловым) лагерем" (1951: 62, 67); Aalto→ *og^{u}r k^{a}l^{ı}td^{ı}m* "liess ich es eine passende Gelegenheit erwarten" (1958: 38, 39); Giraud→ *Oguz kalatdım* "je fis encadrer les Oghouz" (1961: 55, 61); Tekin→ *ogurkalatdım* "I let (the soldiers) heat their backs" (1968: 251, 286); Ergin→ *ogurkalatdım* "sırtlattım" (1970: 72, 73); Tekin→ *uğur kalıtdım* "zaman kazandım" (1994: 11); Rybatzki→ *uğur kalıtdım* "wählte den rechten Augenblick" ya da "liess den Tross zurück" (1997: 57, 106); Berta→ *ug arkalat^{o}δım* "a jurtaléceket felmálháztattam." (2004: 58, 81); Ölmez→ *UGRKlatdım* ? 'vakit kazandırdım (?) (2013: 179, 187); Ercilasun→ *ogruklatdım* 'dönemeçten aşırttım', krş. DLT *ogrug* 'vadinin dönemeci, dağın kesintiye uğradığı yer' (2016: 608-609, not 164); Şirin→ *ug(u)r k(a)l(ı)td(ı)m* (2016: 640); Aydın→ *ugur kalıtdım* 'yolu kısalttım.' (2019a: 181); Akar→ *kalıt-* 'kısaltmak' (2020: 141). Ayrıca krş. Clauson→ *ugraklatdım* "Hapax legomenon: uygun bir an seçtim." veya "bir buluşma tespit ettim." (1976: 145); Berta→ *ugraklatdım* (1995: 317); Şirin User→ *ugur kalıtdım* 'yolu bıraktım' (2007: 165).

1.16. Karagu 'gözetleme kulesi' I K 10 (34), II D 3 (53)

I K 10 (34): *Yelme karagu edgüti urgıl basıtma tėmiş* "Devriyeleri, karakolları iyice yerleştir, baskın yeme" demiş." (Aydın 2019a: 183).

II D 3 (53): *Arkuy karagug ulgartdım ok* "karakol (gözetleme) kuleleri diktirdim." (Aydın 2019a: 188).

Sözcük *kargu* ve *karagu* olarak iki farklı biçimle okunur: Radloff→ *karagu* 'Kargu (?)', sözlük I K 10: *karag* (*karıg*) < fiil tabanı 'kämpfen'. II D 3: *Arkui-Kargu* (1899: 17, 23, 93); Orkun→ *kargu* 'ateş kuleleri', notlar: Kâşgarlı: "Dağ üzerinde veya yüksek bir yerde minare şeklinde yapılan binadır ki, düşmanın geldiğini anlatmak ve herkes silahını almak için üzerinde ateş yakılır." (1936: 112, 118, 124); Malov→ *karagu* 'karaul' (1951: 63, 64, 68); Aalto→ I K 10: *k^{a}rgu* 'reite nicht blindlings'; II D 3: *karagu* 'Arkui-Karagu (?)' (1958: 42, 43, 46, 47); Giraud→ *kargu*/*karagu* 'tour de guet' (1961: 149); Tekin→ *kargu* 'watch, patrol, guard; watchtower' (1968: 342); Tekin→ *kargu* 'gözetleme kulesi' (1994: 60); Berta→ *kargu* 'figyelő tornyot, őrtornyot' (2004: 63, 71, 83, 86); Ölmez→ *karagu* 'karakol' (2013: 180, 182, 188, 190); Ercilasun→ *kargu* 'gözetleme kulesi' (2016: 685); Şirin→ *kargu* 'gözetleme kulesi' (2016: 731); Aydın→ *karagu* 'gözetleme kulesi' (2019a: 152); Akar→ *kargu* 'gözetleme kulesi' (2020: 141); Alyılmaz→ *karagu* 'gözetleme kulesi, noktası' (2021: 431). Ayrıca krş. Clauson→ "a watch-tower with a beacon on the top to give raid warnings". Kâşgarlı: *karguy*. BK D 37: *Karagan< karguñ>kargu:y>kargu* olarak belirler; *karagan kısılı karguñ* (?) *kısıl* okur ve ŞU G 1'deki cümledeki *kargu* ile de ilişkilendirir (ED 658ab). ŞU G 1: <...>*-g^{1} kem kargu . -dı*. (Aydın 2018: 59).

Clauson'un ŞU G 1'deki *kargu* ile karşılaştırması bir yana bırakıldığında sözcüğün tek örnek olduğu öne sürülebilir. Ayrıntı için bk. (Aydın-Aydın 2021: 37-44).

1.17. Kızıl 'kızıl, kırmızı' II D 2 (52)

II D 2 (52): *kızıl kanım töküti kara terim yügürti* "kızıl kanımı akıtarak kara terimi dökerek" (Aydın 2019a: 187).

Sözcük yalnızca Tonyukuk Yazıtı'nda tespit edilmiş olup anlam bakımından açık bir cümlede bulunduğu için naşirlerin okuma ve anlamlandırmaları aynıdır. Sözcüğün yapısı ve kökeni ile ilgili olmak üzere; Bang→ **kız+sıl* (1980: 69); Clauson→ *kız-* (ED 683b); Doerfer→ *kız-* 'sich erhitzen, glühen', ayrıca **kızkıl* önerisini, benzer yapıda *yaşıl* için Kuzey-Doğu Türk lehçelerindeki *yaşkıl* ile karşılaştırır (TMEN III: No. 1481); Erdal→ *kız-*, krş. *yaşıl*, <*kız+sI-(X)l* veya *kız-Xl*, ayrıca *+sIl-* ekinin kullanıldığı Kazak Türkçesi *aksıl* 'weisslich' ile karşılaştırır ve *yaşıl* ile *kızıl*ın yapılarının aynı olduğu görüşünün hipotez olduğunu ekler (OTWF 99-100). Tekin→ söz içi *-zs-* ve *-şz-* ünsüz çiftlerinin genellikle korunmuş olmasının, Bang'ın öncülük ettiği **kız+sıl* açıklamasını çürütmeye yeteceğini belirtir. Ayrıca krş. Çuv. *xerle* (<**xerel* < **kırıl*) (1993: 203). Gülensoy→ *kız-ıl*: Örnekler Orta Türkçeden itibaren alınır; buna göre; Tonyukuk'taki çok değerli tanık gözden kaçmıştır (2007: 524). Tekin→ <*kız+Il*, ekin renk adları türettiğini belirtir (2003: 83).

Tonyukuk dışında Irk Bitig'de bir kez (51. ırk) tespit edilmiştir (Yıldırım 2017: 45). Dîvânu Lugâti't-Türk'te bilinen *kızıl* sözcüğü "kızıl, her şeyin kırmızısı" anlamıyla verilmiş; ayrıca Kâşgar'da bir ırmağın adı olduğu belirtilmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 718). Sözcüğün runik dönemden sonraki metinlerdeki kullanımı için krş. (EUTS 118); (DTS 450); (Wilkens 2021: 377).

1.18. Kordan 'Doğu Türkistan'daki Hoten kenti' (Çin. Hetian 和田). I G 7 (14)

I G 7 (14): *öŋre kıtañda bėrye tawgaçda kurıya kordanta yırya oguzda* "Doğuda Kitan'dan, güneyde Çin'den, batıda Hoten'den, kuzeyde Oğuz'dan" (Aydın 2019a: 178).

Radloff→ *kurıya kurdanda* 'im Westen bei den Kurdan' (1899: 8); Orkun→ *kurıya kurdanda* 'batıda batılılara' (1936: 104); Malov→ *kuruya kurdanta* 'на западе к западным (тюркам, курданам?)' (1951: 62, 66); Aalto→ *kurıya kurıdınta* 'im Westen zum westlichen (!)' (1958: 34-35); Giraud→ *kurıya kurıdınta*; *kurı* 'arrière, Ouest' (1961: 54, 150); Tekin→ *kurıya kurıdınta* 'from the western (Turks) in the west' (1968: 250, 285); Aydarov→ *kurıya kurdanta* 'назад-на курданей' (1971: 326); Tekin→ *kurya kurıdınta* 'batıda batıdan' (1994: 7); Rybatzki→ *kurıya kordanta* 'die Kordan (?) im Westen' (1997: 50, 95); Berta→ *kur^{o}ya kurdunda* 'a nyugaton [lévő] nyugatiaktól (?)' (2004: 52, 78); Ölmez→ *kurıya korıdınta* 'batıda Korılardan' (2013: 178, 185); Ercilasun→ *kurıya kordanta* 'batıda Hotan'dan' (2016: 600-601); Şirin→ *kur(ı)ya kord(a)nta* '*kordan*: Doğu Türkistan'dan bir kent, Hoten'(2016: 639, 733); Aydın→ *kurıya kordanta* 'batıda Hoten'den' (2019a: 178); Akar→ *kordan* 'Hoten özel isim' (2020: 142). Ayrıca krş. Clauson→ *kurıya kordanta*

'Batıda Khotan' (1976: 143); Tekin→ Hoten'in Ötüken'den iki bin km. kadar uzakta olduğunu, kağanlığın batı sınırlarının Hoten'e kadar uzandığını mümkün görmez (1994: 34); Hazai→ coğrafi yönler sayılırken batıda düşman olmadığı için, sanatkârane bir üslup kaygısı ile yazılmıştır (1991: 170); Li→ *qur(ï)ya:qor(ï)d(ï)nta* "Batıdaki Qorï(lar)" (2008: 219-220).

Yer adı ya da halk adı olsa da sözcük öteki yazıtlarda ele geçmediği için tek örnek olarak değerlendirilebilir.

1.19. Kork- 'korkmak' II B 4 (39); **korkma**- 'korkmamak' II B 6 (41)

II B 4 (39): *ük<u>ü</u>ş tėyin neke k<u>o</u>rk<u>u</u>r biz* "(sayıları) çok diye niye korkuyoruz?" (Aydın 2019a: 185).

II B 6 (41): *<u>k</u>orkmadımız sünüşdümüz* "korkmadık. Savaştık." (Aydın 2019a: 185).

Kork- ve olumsuzu *korkma*-, yazıtlar dönemi Türkçesinde yalnızca Tonyukuk yazıtında tespit edilmiş olup naşirlerin okuma ve anlamlandırmasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Ayrıca I. Karabalgasun IV/7'de *korkun*- fiili tespit edilmiştir: <...>*-mızka korkunu ayınu? ınan<u>ç</u>lıg*. Yazıt epeyce tahrip olduğu için okuyuş şüpheli olarak değerlendirilebilirse de *ayın*- 'korkmak' fiiliyle ikileme oluşturduğu için okunuşunun doğru olduğu düşünülebilir. Naşirlerin okuma ve anlamlandırmaları aynıdır. Örneğin; Radloff→ *korkunu* 'sich fürchtend' (1895: 294 ve 296); Orkun→ *korkunu* (1936: 230); Aydın→ *korkunu* (2018: 69) vs.

1.20. Kök 'pekiştirme edatı' I G 9 (16), I D 4 (21), I K 6 (30)

I G 9 (16): *yañdok yolta yeme ölti kök* "Bozguna uğramış olanlardan yolda da ölenler öldü." (Aydın 2019a: 179).

I D 4 (21): *kaçan <n>eŋ erser ölürteçi kök* "Nasıl olsa öldüreceklerdir." (Aydın 2019a: 180).

I K 6 (30): *bizni ölürteçi kök tėmiş* "bizi öldürecektir" demiş." (Aydın 2019a: 182).

Pekiştirme edatının naşirlerce okunuşu benzerdir: Radloff→ *kük* 'verstärkende Partikel' (1899: 9, 95); Orkun→ *kök* 'anlam yok', sözlük yok (1936: 104-105); Aalto→ *küük* 'wahrscheinlich' (1958: 35); Berta→ *kök* 'úton is' (2004: 54, 79); Ölmez→ *köök* 'anlam yok' sözlükte yok (2013: 178); Şirin→ *kök* 'pekiştirme ve vurgulama edatı' (2016: 734); Akar→ *kök* 'pekiştirme edatı' (2020: 142); Alyılmaz→ *kök* 'pekiştirme/kuvvetlendirme eki/edatı' (2021: 433-434)

Yazıtlar dönemi Türkçesinde tespit edilen *kök* pekiştirme edatının üç tanığı da yalnızca Tonyukuk Yazıtı'ndan elde edilmiştir. Yine yalnızca Tonyukuk'ta bulunan *ok*/*ök* de aynı anlam ve işlevdedir.

1.21. Küreg 'kaçak' I G 1 (8), 2 (9); I K 5 (29), 9 (33)

I G 1 (8): *an<u>ç</u>a olorur erkli oguzdu<u>n</u>t<u>u</u>n küreg kelti* "Bu şekilde yaşıyorken Oğuzlardan kaçak geldi." (Aydın 2019a: 177).

I G 2 (9): *küreg sawı a<u>n</u>tag* "kaçağın sözleri şöyleymiş:" (Aydın 2019a: 177).

I K 5 (29): *türgėş kagan<u>t</u>a <u>k</u>üreg kelti* "Türgeş kağanından kaçak geldi." (Aydın 2019a: 182).

I K 9 (33): *üç <u>k</u>üreg kişi kelti* "üç kaçak kişi geldi." (Aydın 2019a: 183).

Sözcük ilk naşirlerden OTWF'ye gelinceye değin *körüg* biçiminde okunur: Radloff→ *körüg* 'Kundschafter' (1899: 5, 38); Orkun→ *kör^{ü}ğ* 'haberci' (1936: 102), (1941: 63); Malov→ *körüg* 'лазутчик' (1951: 61, 65); Aalto→ *körüg* 'Späher' (1958: 32, 33); Rybatzki→ *küreg* 'Deserteur (deserter, fugitive)' (1997: 90); Ölmez→ *küreg* 'casus' (2013: 354); Ercilasun→ *küreg* 'kaçak' (2016: 695; Şirin→ *küreg* 'kaçak, mülteci' (2016: 736); *küreg* 'kaçak' (Aydın 2019a: 153); Akar→ *küreg* 'kaçak, haberci' (2020: 143); Alyılmaz→ *körüg* 'muhbir' (2021: 434). Ayrıca krş. *küreg* 'Deserteur (deserter, fugitive)' (OTWF 196); Tekin→ *küreg* 'deserter, fugitive' (1995: 213); *küre-* <**kür-e* (İsimden fiil)< *kür* 'özgür, cesur, ele avuca sığmaz, yönetilmez', Kâşgarlı Mahmud→ *kür* 'ay.' (Tekin 2003: 86, 249); (Erdal 2004: 476); Kâşgarlı Mahmud→ *küre-* 'korkusuzca kaçmak' (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 757) tanığı, sözcüğün *küre-g* olduğunu açıklığa kavuşturur. Yazıtlar döneminde fiil olarak henüz tespit edilmemişse de isim biçimi yalnızca Tonyukuk'ta dört kez geçmesi, yazıtın değerini artırmaktadır. Ayrıca KT D 23 ve BK D 19'daki *küregü* 'asi yaratılışlı' sözcüğünün *küre-* fiilinden yapıldığı düşünülebilir. Krş. *kürägü* 'kaçak olmak, yönetilmez olmak' < *kürä-* (Tekin 2003: 90).

1.22. Ok/**Ök** 'pekiştirme edatı', Ok: II B 7 (42), II D 2 (52), 3 (53); Ök: I B 6 (6), 7, (7), II G 6, 6 (50), II D 2 (52)

Ok

II B 7 (42): *ol <u>ok</u> tün bodunın*[2] *sayu ı<d>tımız* "O gece halkını tamamen (geri) gönderdik." (Aydın 2019a: 185).

II D 2 (52): *uzun yelmeg yeme ı<d>tım <u>ok</u>* "Uzaklara öncü birlikleri de gönderdim." (Aydın 2019a: 187).

II D 3 (53): *arkuy karagug ulgartdım <u>ok</u>* "karakol (gözetleme) kuleleri diktirdim." (Aydın 2019a: 188).

Ök

I B 6 (6): *özüm ök kagan kışdım* "kendim kağan yaptım." (Aydın 2019a: 176).

I B 7 (7): *üküş ök ölürti* 'çokça mahvetti.' (Aydın 2019a: 176).

I B 7 (7): bilgesi çawışı ben ök ertim "bilge kişisi, başkomutanı bizzat bendim." (Aydın 2019a: 176).

II G 6, 6 (50): *yeme ben <u>ök</u> ertim yagıçıs*[2]*ı yeme ben <u>ök</u> ertim* "da bizzat bendim. Savaşçısı da bizzat bendim." (Aydın 2019a: 187).

II D 2 (52): *işig küçüg bėrtim <u>ök</u>* "işi gücü verdim (hizmet ettim)." (Aydın 2019a: 187).

Clauson→ *ok*/*ök* madde başında 'enclitic particle' olarak verir (ED 76b). Tekin'in gramerinde *ok* bulunmazken *ök* için 'pekiştirme edatı' açıklaması bulunur (2003: 251). Ayrıca krş. (Ercilasun 2016: 698, 701); (Şirin 2016: 736).

Tonyukuk Yazıtı dışında başka bir tanığı bulunmayan bu pekiştirme edatından; *ok* üç, *ök* altı kez kullanılmıştır. Üç kez ele geçen *kök* pekiştirme edatıyla birlikte toplam on iki kez kullanılan bu pekiştirme edatının yazıtlar döneminde herhangi bir metinde tespit edilmemesi rastlantı olabileceği gibi Tonyukuk'un diyalekti ile de ilgili olabilir.

1.23. Oruk 'oyuk, geçit'I D 7 (24)

I D 7 (24): *bir at oruk<u>ı</u> ermiş* "Bir at geçecek kadar imiş." (Aydın 2019a: 181).
Sözcüğün, cümlenin gelişinden hangi anlama sahip olduğu anlaşıldığı için naşirlerce aşağı yukarı aynı anlamla karşılanır. Radloff→ *turukı* 'der Standort' (1899: 13, 100); Malov→ *turuqy* 'остановка' (1951: 62, 67); Aalto→ *oru<u>uq</u>* 'pferdepfad' (1958: 38, 39); Giraud→ *turuq* 'halte, refuge' <*tur-* (1961: 55, 154); Tekin→ *oruk* 'road, path' (1968: 251, 286, 361); Tekin→ *oru<u>uk</u>* 'yol' (1994: 11, 64); Rybatzki→ *oruk* 'Pfad' (1997: 56, 106); Berta→ *orwqi* 'egy lovas' (2004: 57, 81); Ölmez→ *oruk* 'yol, dar yol (2013: 356); Ercilasun→ *oruk* 'yol, dar yol' (2016: 700); Şirin→ *oruk* 'dar yol, patika' (2016: 737); Akar→ *oruk* 'küçük geçit, yolak' (2020: 143); oruuk 'yer; yol' (2021: 436). Ayrıca krş. Clauson→ 'path', Radloff'un Kuzey-Doğu Türk yazı dillerinden verdiği *orak* ile Hak. *orah*/*orğah*, sözcüğün aslının *orok* olabileceğini düşünmeye itmiş olmalıdır (ED 215a); İ. Kekevi *or-* 'ekip biçmek, orak ve yarım daire şeklinde kesmek, otsuzlaştırmak' fiilinden, *orak* ile aynı fiil temelli olarak ilişkilendirir (2020: 545). Öteki yazıtlarda tespit edilmeyen sözcüğün aslının **orok* olduğu öne sürülebilir.

1.24. Ögleş- 'anlaşmak', I D 3, 3 (20).
I D 3, 3 (20): *ol üç kagan ögleşip altun yış üze kawış[2]alım tėmiş a<u>nç</u>a ögleşmiş* "O üç kağan anlaşıp "Altay (ormanlı) Dağları'nda birleşelim" demiş, bu şekilde anlaşmışlar." (Aydın 2019a: 180).
Clauson→ *ö:-*, *ög*e dair verdiği örnekler Eski Uygur Türkçesinden itibaren başlar (ED 99a-b). *Ögleş-* <*ö:gle-* 'to take counsel together' (ED 107b).
Ögleş- fiilinin en önemli yanı, isim tabanı olan *ög* 'akıl' sözcüğünün *Irk Bitig* ve kâğıda yazılı runik harfli metinler de dâhil, tespit edilmemiş olmasıdır. *Ög*<*ö-*. Buna göre; *ö-* tespit edilmiş; türevi *ög* tespit edilmemiştir *ögle-* de tespit edilmemişken *ögleş-* iki kez Tonyukuk'ta ele geçmiş olmaktadır. Bu, hem ileri öğe hem de tek örnek olması bakımından önemlidir.

1.25. Örtçe 'ateş gibi' II B 5 (40).
II B 5 (40): *örtçe <u>k</u>ızıp kelti* "ateş gibi kızmış (bir hâlde) geldiler." (Aydın 2019a: 185).
Radloff→ *örtçe* 'Wiesenbrande, Brand' (1899: 20, 21); Orkun→ *örtçe* 'ateş gibi' (1936: 114); Malov→ *örtçe* 'пламенея' (1951: 63, 69); Aalto→ *örtçe* 'Steppenbrand'(1958: 43); Giraud→ *örtçe* 'ce qui brùle, incendie' (1961: 56, 147); Tekin→ *örtçe* 'hotly' (1968: 252, 288); Tekin→ *örtçe* 'ateş gibi' (1994: 17); Rybatzki→ *örtçe* 'wie Flammen' (1997: 67, 115); Berta→ *örtçe* 'tűzként: ateş gibi' (2004: 66, 85); Ölmez→ *ört* 'ateş' (2013: 356); Ercilasun→ *ört* 'ateş' (2016: 703); Şirin→ *ört* 'ateş' (2016: 738); Aydın→ *örtçe* 'ateş gibi' (2019a: 154); Akar→ *örtçe* 'ateş gibi' (2020: 144). Ayrıca krş. Tekin→ *ört* 'ateş, alev' (2003: 251).
Naşirlerin bir bölümü KT D 37 ve BK D 27'ge geçen *otça borça* ile ilişki kurar: Rybatzki→ 1997; Clauson→ *ört* 'flame, conflagration', Eski Uygur Türkçesi ve sonraki dönemlerde yalın *ört* örnekleri verir (ED 201a-b). Buna göre; *ört*, yazıtlar döneminde kök biçimle tespit edilmemişse de *+çA* eşitlik ekli bu tek örnek, Türkçenin tarihî dönem söz varlığı için değer kazanır. Ayrıca

runik külliyatta daha yaygın olarak kullanılan *ot* yerine *ört*ün kullanılması dikkat çekmektedir. Tonyukuk'un, anlam farklarını göz önüne alarak sözcük seçmede daha dikkatli olduğu öne sürülebilir.

1.26. Semiz 'semiz, besili' I B 5 (5), 6 (6)

I B 5-6 (5-6): *toruk bukalı semiz bukalı ırakda böŋ<r>eser? semiz buka toruk buka tėyin bilmez ermiş* "Zayıf boğa ile semiz boğa uzakta böğürse, semiz boğa mı zayıf boğa mı olduğu bilinmezmiş." (Aydın 2019a: 176).

Naşirlerin okuma ve anlamlandırmaları aynıdır. Örneğin; Radloff→ *semiz* 'fett' (1899: 8, 101); Aalto→ *semiz* 'fett' (1958: 31) vs. Ayrıca krş. Clauson→ *semiz* 'fat', krş. *semri-* (ED 830b). Sözcüğün *r*/*z* denkliği ve bu iki fonemden hangisinin daha eski olduğu konusunda verilen örneklerden biridir. Tekin→ *semiz* <**semir*, Kâşgarlı Mahmud ve çağdaş Türk lehçelerindeki *semri-*< *semir+i* (1991: 145). Irk Bitig'in 65. ırkı dışında runik külliyatta *semir-* fiili ya da herhangi bir türevi tespit edilmediği için Tonyukuk'taki bu tek örnek, yazıtın değerini artırmaktadır.

1.27. Taŋ 'tan (vakti)' I K 11 (35)

I K 11 (35): *bulçuka taŋ üntürü tegdimiz* "Bulçu'ya tan atarken ulaştık." (Aydın 2019a: 184).

Çağdaş Türk lehçelerinde aynı biçimiyle yaşadığı için, sözcüğün okunuşu ve anlamlandırılmasında farklılık bulunmamaktadır. Irk Bitig'in 26. ırkındaki (Yıldırım 2017: 333) tek örneğin dışında runik külliyatta tespit edilmemiştir. Gülensoy→ sözcüğün ünlüsünün uzun olduğunu belirtir (2007: 855). Tonyukuk'taki bu en eski örnek, sözcüğün aslının arka damak *n*'li olduğunu göstermektedir. Clauson→ sözcükte herhangi bir uzunluktan söz etmemiş olsa da söz başı ünsüzünün *d* olabileceğine işaret eder (ED 510b).

1.28. Tarkınç 'karışık, huzursuz' I D 5 (22)

I D 5 (22): *oguzı yeme tarkınç ol tėmiş* "Oğuzları da dağılmakta imiş" demiş." (Aydın 2019a: 180).

Radloff→ *tarkanç* 'zerstreut' (1899: 13, 98); Orkun→ *tarkanç* 'âsi, isyan eden' (1936: 108); (1941: 106); Malov→ *tarkanç* 'разбросанный' (1951: 62, 67); Tekin→ *tarkınç* 'displeased' (1968: 250, 286); Tekin→ *tarkınç* 'sıkıntılı, güç durumda, huzursuz, gayrimemnun' (1994: 38-39); Rybatzki→ *tarkınç* 'unruhig' (1997: 53, 104); Berta→ *tarkınç* 'szétszélednek' (2004: 56, 80); Ölmez→ *tarkınç* 'kargaşa' (2013: 359); Ercilasun→ *tarkınç* 'darlık, sıkıntı' (2016: 711); Şirin→ *tarkınç* 'karışık, huzursuz' (2016: 740); Akar→ *tarkınç* 'sıkıntılı' (2020: 145); Alyılmaz→ *tarkınç* 'sıkıntı, sıkıntı içinde olma' (2021: 440). Ayrıca krş. Clauson→ *tarkınç* 'uneasy, unsettled, difficult' <*tarkın-*< *tarık-* 'to be constricted'<*tar* (ED 540a-b); (OTWF 278); Tekin→ 'dargın, öfkeli, ters' <**tarık-* 'darılmak, öfkelenmek' (2003: 62); (Şen 2019: 308).

Tonyukuk'taki *tarkınç*ın önemli yanı, **tar* ismi ile türevleri *tarık-*, *tarkın-* fiillerinin runik dönem metinlerinde tespit edilmemiş olmasıdır. Bu nedenle de sözcük ileri öğe olarak değerlendirilebilir.

1.29. Tegre 'etraf, çevre' I G 1 (8)

I G 1 (8): *yagımız tegre uçuk teg erti* "Düşmanlarımız etrafta tahıl kabuğu, saman gibi (mec. yoksul, sefalet içinde) idi" (Aydın 2019a: 177).
Sözcüğün okunması ve anlamlandırılmasında farklılık bulunmamaktadır. Örneğin son naşirlerden; Ölmez→ *tegre* 'çevre' (2013: 359); Ercilasun→ *tegre* 'çevrede' (2016: 713); Şirin→ *tegre* 'çevre, etraf' (2016: 741); Aydın→ *tegre* 'etraf, çevre' (2019a: 156); Akar→ *tegre* 'etraf' (2020: 145); Alyılmaz→ *tegre* 'çevre, etraf' (2021: 441). Ayrıca krş. Clauson→ *tegre:* <**tegir*- (ED 485b); Kononov→ <*tegirä* (*tegir*-~*tevir*-) (1980: §258); Tekin→ *tägrä* 'çepeçevre' < **tägir*- 'çevirmek' (2003: 61).
Sözcüğün **tegir*- fiilinden ve iç seste ünlü düşmesi (Tekin 2003: 61) ile *tegre* olduğu yaygın görüştür. **tegir*- fiili ve dolayısıyla *tegre* sözcüğü öteki yazıtlarda tespit edilmemiştir.

1.30. Ter 'ter' II D 2 (52)

II D 2 (52): *kara terim yügürti* "kara terimi dökerek" (Aydın 2019a: 187).
Sözcüğün okunması ve anlamlandırılmasında herhangi bir farklılık olmaması, çağdaş Türk lehçelerinde de aynı anlam ve biçimle yaşamasına bağlanabilir. Krş. DTS→ iki *ter* maddesi bulunur: 1. пот 2. плата, вознаграждение (DTS 553); Clauson→ *te:r* maddesinde ünlünün uzun olduğunu belirtir ve asıl anlamının 'sweat' olduğunu, 'ücret' anlamının ise metaforik olduğunu ifade eder (ED 528b). Gülensoy→ 1. ter, 2. ücret (2007: 884). Sonraki dönemlerden de bilinen ve 'ücret, ödeme' gibi metaforik anlamlar kazanan bir sözcüktür. Sözcük runik külliyat içerisinde yalnızca Tonyukuk'ta tespit edilmesi yazıtın söz varlığı açısından önemlidir.

1.31. Tėnsi oglı 'Demir Kapı yakınlarında bir dağ'. II B 9 (44), II G 2, 3 (46-47)

II B 9 (44): *yėnçü ügüzüg keçe tėnsi oglı aytıgma beŋlig ek tagıg ertü* "İnci (Sirderya) Irmağı'nı geçerek Tensi Oğlu denilen doruklu Ek Dağı'nı geçerek" (Aydın 2019a: 186).
II G 2-3 (46-47): *türük bodun temir kapıgka tėnsi oglı tėnsi oglı aytıgma tagka tegmiş idi yok ermiş* "Türk halkını Demir Kapı'ya Tensi Oğlu Tensi Oğlu denilen dağa ulaşan asla yokmuş." (Aydın 2019a: 186).
Yalnızca Tonyukuk'ta üç kez tespit edilen belirtisiz isim tamlaması kuruluşundaki bu yapı için; özellikle II G 2 satırının sonu ile II G 3'ün başında iki kez, arka arkaya yazılması, yazım hatası veya dikkatsizlik ile açıklanır (Aydın 2022: 97-98). Tamlayanı Çince, tamlananı Türkçe olan *Tėnsi oglı* 'Göğün oğlu' anlamında bir yer adıdır. *Tėnsi* <Çin. *tianzi* (天子), Çincedeki anlamı da 'Göğün oğlu' olup sözcükle Çin hükümdarları kastedilir. *Tėnsi Oglı* denilen yerin, Soğdluların yaşadığı bölgede bir yer olduğu söylenebilir. Ayrıca *Tėnsi* Çincede 'Göğün oğlu' anlamında olduğu için tekrar *oglı* sözcüğü fazladan yazılmış olmaktadır.

1.32. Tokar 'Tohar, Toharlar' II G 1 (45)

II G 1 (45): *inel kaganka* <...> "İnel Kağan'a <...>" (Aydın 2019a: 186).
Radloff→ *Tokrasin* 'Tokras' (1899: 21); Orkun→ *tokrsın* '...' (1936: 114, 115); Malov→ *toqrysyn*[2] 'тохаров' (1951: 64, 69); Aalto→ *tokar* 'tokar'

(1958: 44, 45). Aalto'nun verdiği bilgiye göre Grønbech *toqarsin* okur ve 'Toharlı' anlamını verir (1958: 59); Giraud→ *Toqar* 'Tokhariens (?)' (1961: 57, 63); Tekin→ *toqar* 'Tokharian' (1968: 252, 289); Tekin→ *tokar* 'Tohar' (1994: 19); Rybatzki→ *toqar* 'Toqar' (1997: 69, 116). Notlar: *Tokar* adının eski çağlarda Baktriyalılara verildiğini, yani burada Baktriyalı sakinlerin kastedildiğini, eski Uygurca metinlerde Tohri olarak geçtiğini belirtir (1997: 116, not 309); Berta→ *toqarsın* 'Tochar' (2004: 68, 85); Ölmez→ *tokar* 'Tohar' (2013: 181, 190); Ercilasun→ *tokar* 'kavim adı, Tohar' (2016: 717); Şirin→ *Tokar* 'Toharlar' (2016: 244); Akar→ *tokar* 'Toharlar (etnik ad)' (2020: 146); Alyılmaz→ *tokar* 'Tohar, Toharlar' (2021: 442).

Sözcüğün önündeki *Tezik*, anlamı ve ifade ettiği etnik köken bakımından üzerinde çok tartışılmıştır. Ancak KÇ D 4'te de tespit edildiği için bu çalışmaya dahil edilmedi: KÇ D 4: *yènçü ügüzüg keçe temir kapıgka tezikke tegi sülep kazgantı* "İnci Irmağı (Sirderya)'nı geçerek Demir Kapı'ya (ve) Tezik'e (Tacik?) kadar sefer edip kazandı." (Aydın 2017: 137). *Tokar*ın Toharları kastettiği açık olmakla birlikte, bugünkü kuzey Afganistan ve Tacikistan civarından söz edilen bu yerlerde Toharların gerçekten yaşayıp yaşamadığıdır. Eğer *Tokar* sözcüğü ile Baktriya halkı kastedilmediyse Toharların bu bölgede yaşadığı Tonyukuk sayesinde açıklık kazanmaktadır.

1.33. Tug 'engel' I K 2 (26)

I K 2 (26): *on tünke yantakı tug ewirü bardımız* "Yan taraftaki engeli on gece (boyunca ilerleyerek) aşıp gittik." (Aydın 2019a: 181).

Radloff→ *tug* 'Beschwerden, Wegsperre' (1899: 14, 15, 100); Orkun→ *tog* 'mania, sırt' (1936: 108, 109); (1941: 114); Malov→ *tug* 'склон' (1951: 62, 67); Aalto→ *tuγ* 'Sperren' (1958: 39); Rybatzki→ *tog* 'hinderniss' (1997: 58, 106); Berta→ *tog* 'akadályt' (2004: 59, 81); Ölmez→ *tug* I 'engelli yol' (2013: 361); Ercilasun→ *tug* 'engel' (2016: 719); Şirin→ *tug* (II) 'engel, bariyer' (2016: 743); Akar→ *tug* 'engel' (2020: 146). Ayrıca krş. Clauson→ *to:ğ* 'obstructed; obstruction, barrier' <*to:- yantaki toğ evirü* 'skirting the spurs on the side (of the mountains)' (ED 463b-464a). Erdal→ <*to-* (OTWF 643). Clauson ile Erdal, *to-* fiili ve türevleri ile *tu-* fiili ve türevlerini bir kökten sayarak *o* ile okumaktadır. Ancak *to-* ile *tu-* fiilinin ifade ettiği anlamın aynı olmadığı hakkında bk. (Özertural 2002: 182-185). *Tu-* fiili için krş. (DTS 584a); (Sertkaya 1983).

Tu- 'kapanmak' anlamında T I D 6 ve ŞU G Ek 1'den bilinen bir fiildir. Bu iki örneğin geçtiği yerler şöyledir: T I D 6: *kögmen yolı bir ermiş tumış*[2] *tėyin ėşidip* ""Kögmen'in yolu bir tane imiş, (o da) kapanmış" diye işitip" (Aydın 2019a: 181); ŞU G Ek 1: *bamış atı ol tumış* "atı bağlamış, orası kapanmış". (Aydın 2018: 62). Buna göre; fiilin *tu-* ile fiilden isim yapan *-G+* ile kurulduğu düşünülebilir.

1.34. Tügünlüg 'düğümlü' II D 4 (54)

II D 4 (54): *tügünlüg atıg yügürtmedim* "(Kuyruğu) düğümlü atları koşturtmadım." (Aydın 2019a: 188).

Radloff→ *tögünlüg* 'ermatteten (?) (Pferde)' (1899: 24-25), sözlük: ? (1899: 99); Orkun→ *töğünliğ* 'damgalı' (1936: 118), notlar: Kâşgarlı'daki *tögün* 'dağlama' sözcüğünden esinlenerek 'damga' anlamını verdiğini belirtir ve büyük bir zaruret olmadıkça damgalı atların savaşa gönderilmediğini ifade eder (1936: 124); Malov→ *tögünlig* '(и не приводил) снаряженную (конницу)' (1951: 64, 69); Aalto→ *tögünlig* 'aufgezäumte' (1958: 47); Tekin→ *tügünlüg* '(kuyruğu) düğümlü' (1994: 21), anlamın Erdal tarafından verildiğini ve bunu benimsediğini ifade eder (1994: 51); Rybatzki→ *tügünlüg* 'mit einer Zinnen-Mähne' (1997: 73, 122); Berta→ *tügẅnlẅg* 'összekötözött' (2004: 72, 86); Ölmez→ *tügünlüg* 'kuyruğu düğümlü (at)' (2013: 362); Ercilasun→ *tügünlüg* '(kuyruğu) düğümlü' (2016: 720); Şirin→ 1. düğümlenmiş, düğümlü 2. (kuyruğu) düğümlü (2016: 744); Akar→ *tügünlüg* 'düğümlü' (2020: 146); Alyılmaz→ *tügünlüg* 'düğümlü (kuyruğu) düğümlü, bağlı' (2021: 443). Ayrıca krş. Clauson→ (hap. leg.) *tögünlig atığ yügürtmedim* "I did not let the branded horses run wild" (ED 485a); Sertkaya→ *tögünlüg* "damgalı" (1988: 63); Erdal→ *-Xn+lXg* > "horse with (mane bound into) knots" (OTWF 308); Berta→ *tögünlüg* 'mit geknoteter Mähne' (1995: 318, 319).

Kuyruğu düğümlü atların neden koşturulmadığı konusu açık değildir. Atların kuyruğunun bağlanması, Çin kaynaklarından bilinen bir şeydir. İ. Kafesoğlu→ "*Savaşa girecek atların, süvarileri tarafından, kuyruklarının kesilmesi de eski Türklerde yaygın bir adet idi. Zafer için Tanrı'ya eski at kurbanı ile ilgili bir niyaz belgesi olduğu anlaşılan bu adet, sonraları atın kuyruğunu bağlama (düğümleme) şeklinde de devam etmiştir*." (1984: 285 not 393); A. İnan→ *"Çetin savaşlara girmek uzere hazırlanan erler, atlarının kuyruklarını kesip tuğ yapmak suretiyle kendilerinin fedai olduklarını ilan ederlerdi* (1986: 198).

1.35. U 'uyku' I K 3 (27), 4 (28)

1 K 3 (27): *kırkızıg uka basdımız* "Kırgızları uykuda (iken) baskına uğrattık." (Aydın 2019a: 182).

1 K 4 (28): *[usı]n süŋügün açdımız* "Uykusunu süngülerle açtık." (Aydın 2019a: 182).

Yazıt üzerinde çalışanların okuma ve anlamlandırmaları aşağı yukarı aynıdır. Örneğin; Aalto→ *uqa basdımız* 'im Schlafe überraschten wir'/'...' (1958: 39, 40, 41); Berta→ *uqa bas^{o}δımız* / [...]nw 'álmukban támadtuk meg' (2004: 60, 82); Ölmez→ *u* 'uyku' (2013: 362); Ercilasun→ *u* 'uyku' (2016: 721); Şirin→ *uka : b(a)sd(ı)m(ı)z* (2016: 627). Ayrıca krş. Clauson→ *u:*, başlangıçta **u:δ* olabileceğini, sonraki metinlerde hiç tespit edilmediğini belirtir. Eski Türk yazıtları üzerinde çalışan birçok naşir gibi Clauson da KT D 35, 37 ve BK D 27'deki *uda bas-* ifadesini *u* 'uyku' isminden alır (ED 2a). Sonuç itibarıyla; Tonyukuk'taki *u-ka bas-* ve *usın* ifadelerindeki *u* sözcüğü tek örnektir.

1.36. Uçuz 'kolay' I G 6, 6 (13)

1 G 6, 6 (13): *yuyka erkli t^{2}opulgalı uçuz ermiş yinçge erklig üzgeli uçuz <ermiş>* "Yufka iken delinmesi kolaymış. İnce olanı koparmak kolaymış." (Aydın 2019a: 178).

Tonyukuk'ta iki kez geçen sözcük, aşağı yukarı aynı biçimde okunur ve anlamlandırılır. Sözcük Tes K 13 ve Ta D 2'de de tespit edilmişse de bunlar yer adıdır ve Tonyukuk'taki *uçuz* sözcüğü ile aynı anlamda olup olmadığını bilmek güçtür. Tes K 3: *boz ok başın akıza uçuz kölke atlıgın töke barmış* "Boz Ok(ların) liderini hücum ettirip (düşmanı) Uçuz Gölü'ne atlarıyla (birlikte) döküvermiş." (Aydın 2018: 35), Ta D 2: *uç[uz köl]ke atlıgın töke barmış* "Uçuz Gölü'ne atlarıyla birlikte döküvermiş." (Aydın 2018: 41). Ayrıca krş. Clauson→ 'not requiring effort' (ED 32a-b). Sözcüğün Kutadgu Bilig ve Divanu Lugâti't-Türk başta olmak üzere sonraki dönemlerde kullanıldığı bilinmektedir.

1.37. Ulgart- 'kurmak, tesis etmek' II D 3 (53)

II D 3 (53): *arkuy karagug ulgartdım ok* "karakol (gözetleme) kuleleri diktirdim." (Aydın 2019a: 188).

Radloff→ *ulγarttım* 'habe ich vergrössert' (1899: 23, 82); Orkun→ *ulgartdım* 'büyüttüm (=çoğalttım)' (1936: 118); Malov→ *ulγartdım* 'возвысил' (1951: 64, 69); Giraud→ *ulγartdım* 'hasonlóan' (1961: 57, 64); Tekin→ *ulγartdım* 'I have made ... great' (1968: 252, 289); Aalto→ *ulugartdım* 'errichtete ich' (1958: 46, 47); Rybatzki→ *olgurtdum* 'ich errichtete' (1997: 72, 121); Tekin→ *olgurtdum* 'yücelttim' (1994: 21, 50, 51); Berta→ *olγwrt^{o}δwm* 'is elhelyeztettem' (2004: 71, 72, 86); Ölmez→ *olgurt*- 'diktirmek, yaptırmak' (2013: 355); Ercilasun→ *olgurt*- 'diktirmek' (2016: 698); Şirin→ *olgurt*- 1. oturtmak, yerleştirmek. 2. (bina, yapı, konut vb.) kurdurmak, tesis ettirmek (2016: 736); Akar→ *olgurt*- 'yaptırtmak' (2020: 143); Alyılmaz→ *olgurt*- 'yaptır-, inşa ettir-, diktirt-' (2021: 436). Ayrıca krş. Clauson→ *ulgartdım* okuyuşunun hiçbir yerde saptanmadığını bu nedenle *olgurtdım* 'tesis ettim' biçiminde anlamlandırılması gerektiğini (1976: 148); sözlüğünde temel 'to seat', metaforik anlamının ise 'to place, to establish' olduğunu **olgur*- fiilinin yaptırma ekli biçimi olduğunu, **olgur*- fiilinin ise erken zamanlarda *olur*- fiilinin yerine kullanılmış olabileceğini belirtir (ED 139a); Sertkaya→ *olgurtdım* 'tesis ettirdim' (1988: 62); Erdal→ *olγurt*- 'to seat' <*olor*- 'to sit' (OTWF 736, 780-781). Clauson ve Erdal'ın önerdiği *olgurt*- fiilinin Eski Uygur Türkçesi metinlerinde örnekleri bulunmakta ise de bu örneklerdeki anlam tam olarak 'oturtmak'tır. Krş. (Wilkens 2021: 506). *Arkuy* maddesinde de sözü edildiği üzere Bay-Bulun I'deki *arkuy*un bulunduğu *üç arguy art<d>ım* cümlesinde 'artırmak' benzeri bir anlam saklı gibi durmaktadır. Bu nedenle *ulgart*- fiilinin *ulug* sözcüğünden yapılmış olduğu konusu üzerinde yeniden düşünülebilir.

1.38. Us 'akıl' I D 2 (19)

I D 2 (19): *Us^{2}ın buntutu y^{2}urtda yatu kalur erti* "Akıllarını başlarından alıp ortalık yerde yatar hâle geldiler." (Aydın 2019a: 180).

Buntut- fiilinde önceki okuma ve anlamlandırmalar verildiği için burada yeniden verilmedi. *Buntut*- fiilinin önündeki sözcük ya *u+sı+n* ya da *us+ın* biçiminde açıklanabilir. Eğer sözcük *u* 'uyku' tabanlıysa *+sI* iyelik eki ve *+n* belirtme hâli eki; *us* 'akıl' ise, sözcüğün ardındaki *+In* belirtme hâli eki olur.

Us 'akıl', eğer Tonyukuk'taki örnek sayılmazsa, eski Türk yazıtlarında tespit edilmemiştir. Clauson→ Kâşgarlı'dan önceki Türkçe metinlerde tespit edilmemiştir (ED 240a-b). Tekin→ "having not been able to sleep enough (lit. causing his sleep to go away), (the kagan) was stuck at the camp" (1995: 216). Bu durumda sözcüğün *u* 'uyku' anlamında olması ihtimâli biraz daha güçlenmektedir. Ancak *buntut-* fiilinde de belirtildiği gibi, fiilin hangi anlamda olduğu veya farklı okuma ve anlamlandırma önerileri elde edilinceye kadar bu konu sorun olarak kalmaya devam edecektir.

1.39. Uvut 'utanma, utanç' II B 2 (37)

II B 2 (37): *arıg uwutı yėg tėdi* ""temiz olmak (hiçbir şey yapmamış olmak), (yenilmişin) utancından daha iyidir" dediler." (Aydın 2019a: 184).

Radloff→ *obut* 'Bescheidenheit, die Scham' (1899: 18, 19, 89); Orkun→ *obutı* 'saklamak' (1936: 112, 123); Malov→ *obut* 'стыд' (1951: 63, 68); Aalto→ *ubutı* 'Scham' (1958: 43); Giraud→ *ubatı*, *uba-* 's'amoindrie, devenie petit' (1961: 56, 155); Tekin→ *ubut* 'utanç' (1994: 16, 17); Rybatzki→ *ubut* (1997: 65); Berta→ *uβwt* 'szégyene' (2004: 65, 84); Akar→ *ubut* 'utanç' (2020: 147). Ayrıca krş. Clauson→ *uvut* 'modesty, shyness'; *uyat* ile eşanlamlı olduğunu; bunların sık sık ikileme olarak kullanıldığını belirtir (ED 6b-7a). Tekin→ *(a)rıg ub(u)ti y(e)g* "The shame of a retreated army is better (than that of a defeated one)" (1995: 220). Ayrıca krş. (İsi 2018).

1.40. Uzun 'uzak' II D 2 (52)

II D 2 (52): *uzun yelmeg yeme ı<d>tım ok* "Uzaklara öncü birlikleri de gönderdim." (Aydın 2019a: 187).

Radloff→ *udug* 'untergebenen' (1899: 23), sözlük: 'nachfolgend, ergeben' (1899: 92); Orkun→ *uzun* 'büyük' (1936: 116, 117), sözlük: 'uzun' (1941: 125); Malov→ *uzun* 'длинные' (1951: 64, 69); Aalto→ *uzun* 'Lange' (1958: 46, 47); Giraud→ *uzun* 'long, lointain' (1961: 57, 155); Tekin→ *uzun* 'uzak' (1994: 20, 21); Rybatzki→ *uzun* 'entfernte' (1997: 72); Berta→ *uzwn* 'távoli' (2004: 71, 86); Ölmez→ *uzun* 'uzak' (2013: 363); Ercilasun→ *uzun* 'uzak' (2016: 723); Şirin→ *uzun* 'uzak' (2016: 746); Akar→ *uzun* 'uzun' (2020: 147); Alyılmaz→ *uzun* 'uzak, uzaktaki' (2021: 445). Ayrıca krş. Clauson→ 'long, of time and space' <*uza:-* (ED 288b-289a); Erdal→ *-Xn* maddesinde *uzun* sözcüğünün *uza-* fiiliyle ilişkili olduğunu söylemekle yetinir (OTWF 300). Gülensoy→ 1. <**ū-z+-(u)n*. 2. <**ūz-/oz-+-(u)n* (2007: 983). Clauson ve Erdal'ın *uza-* fiiliyle ilişkilendirmesi tartışılabilir. *Uza-* fiili ile ilişkilidir; ancak doğrudan *uza-* fiilinden yapılsaydı, *uzun* değil *uzan* olması beklenirdi. Bu nedenle **uz* 'uzun' anlamında bir sözcük tabanlı olduğu öne sürülebilir. *Az gittik uz gittik* tekerlemesindeki *uz* sözcüğünün 'uzun' anlamında olduğu açıktır. Krş. Güncel Türkçe Sözlük: *uz* (II): 'Masallarda az gittik uz gittik, dere tepe düz gittik tekerlemesinde "uzak" anlamında kullanılan bir söz'.

1.41. Üz 'aksi' I K 10 (34)

I K 10 (34): *bilge toñ<u>ukuk</u> añıg ol üz ol* "Bilge Tonyukuk kötüdür, aksidir." (Aydın 2019a: 183).

Radloff→ *öz* ‘er weiss selbst (was er zu tun hat)’ (1899: 35); Orkun→ *öz* ‘(herşeyi) anlar’ (1936: 112); Malov→ *öz* ‘сам он понимающий’ (1951: 63, 68); Aalto→ *ön* ‘eigen (mächtig)’ (1958: 42-43); Tekin→ *üz* ‘öfkeli’ (1994: 15); Rybatzki→ *öz*, veya *üz* ‘ungehorsam’ (1997: 62, not 181, 112); Berta→ *öz* ‘önfejű’ 64, 83); Ölmez→ *üz* ‘aksi’ (2013: 180, 188); Ercilasun→ *öz* ‘başına buyruk’ (2016: 612-613, 703), notlarda *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’teki *öz* ‘sağır’ sözcüğü ile *ez* ‘sağır’ sözcüğünü ilişkili saydıktan sonra *özne-* ‘isyan etmek, emre uymamak’ fiili ile karşılaştırır (2016: 644); Şirin→ *üz* ‘inatçı’ (2016: 746); Akar→ *üz* ‘aksi, söz dinlemez’ (2020: 147). Ayrıca krş. Tekin→ *üz* ‘aksi, inatçı, başına buyruk’ (2003: 257).

Sözcük yalnızca Tonyukuk’ta tespit edilmiş olup *añıg* ile ikileme yapmak üzere kullanılmış olmalıdır. *Üz* (*öz*?) ile ilgili kesin veriler bulunmasa da eski Uygurcada *üzte bozta* (TT III/33) ikilemesindeki *üz* ve *boz* için Bang ve Gabain→ “Hass und andre”, notlarda *üz* için Çin. *yuan* (怨) anlamının verildiği belirtilir (1930: 188-189, 207). Gabain→ *üz boz* ‘nefret, kin’ (1988: 306). Clauson→ *üzte bozta* biçimini *üz-* ve *buz-* fiillerinin emir biçimi olduğunu öne sürer (ED 279a). Clauson, üç farklı *üz*’den üçüncü *ūz* maddesinde tek örnek olduğunu belirtir. Ancak Tonyukuk’takinden söz etmez ve *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’teki, Atalay’ın *öz* olarak alıp *özne-* fiili ile ilişki kurmasının yanlış olduğunu ifade eder. Ona göre Kâşgarlı’daki *üz kişi* ifadesi bu anlam için belirleyicidir (ED 279a). Sonuç itibarıyla; Clauson’un verdiği üç *üz* sözcüğünün *üz* ‘aksi, inatçı’ sözcüğü olmadığı anlaşılmaktadır. Tekin→ *üz*ün Eski Uygur Türkçesi metinlerinde genellikle *buz* ile birlikte kullanılarak *üz buz* “nefret, kin” anlamında olduğunu, ayrıca *üz* ve *buz* sözcüklerinden başka *öpke* ile *öpke üz buz* olarak kullanıldığını belirtir (1987: 256). *Üz* veya *öz* ‘aksi, başına buyruk’ sözcüğü, *özne-* fiili ile ilişkili gibi görünse de *öz*/*üz* ‘sağır’ sözcüğü ile nasıl bir anlam ilişkisi olduğu açık değildir. *üz* ‘sağır’ hakkındaki ayrıntı için bk. (Ölmez 2011).

Añıg ile ikileme yapmak ve anlamı kuvvetlendirmek üzere *üz* belki de *öz* kullanılmıştır. Buradan hareket edildiğinde *añıg* ‘kötü’ sözcüğüne yakın bir anlam da ancak ‘aksi’, belki ‘başına buyruk’ olabilir. Sözcüğün yalnızca iki sesten oluşması dolayısıyla, nasıl okumak ve anlamlandırmak gerektiği konusunda kesin bir sonuca ulaşmak güçtür.

1.42. Üz- ‘kopmak’ I G 6 (13)

I G 6 (13): *yinçge erklig üzgeli uçuz* <*ermiş*> “İnce olanı koparmak kolaymış.” (Aydın 2019a: 178).

Cümleden çok açık anlaşılabildiği için farklı okuma ve anlamlandırma bulunmamaktadır. *Üz-* ‘kopmak’ fiili ve bunun türevi *üzgülük*ün her ikisi de Türk runik harfli eski Türk yazıtları içerisinde yalnızca Tonyukuk’ta tespit edilmiştir. Ayrıca krş. Clauson→ *üz-* ‘to tear, to pull apart or to pieces’ (279b-280a).

1.43. Üzgülük ‘kopma’ I G 7 (14)

I G 7 (14): *yinçge* (14) *y*^{2}*ogun bolsar üzgülük alp ermiş* “ince (14) yoğun olursa kopması zormuş.” (Aydın 2019a: 178).

Üzgülük, *üz-* fiilinden yapılmış bir isimdir ve yukarıda da belirtildiği gibi yazıtlar dönemi Türkçesinin tek örneğidir.

1.44. Yel- '(at) hızlı sürmek, dörtnala koşturmak' I K 2 (26), 3 (27).

I K 2 (26): *buŋadıp kagan yelü kör tėmiş* "Kağan (bu duruma) sıkılıp "acele edin!" demiş." (Aydın 2019a: 181).

I K 3 (27): *kün yeme tün yeme yelü bardımız* "Gece gündüz demeden hızla ilerleyip ulaştık." (Aydın 2019a: 182).

Tonyukuk Yazıtı'nda iki (I K 10 (34) ve II D 2 (52)), ŞU'da üç (D 6, 12, 12) ve Baga-Hayrhan I/2'de bir kez geçen *yelme*'lerin aynı anlamda bir askerî terim olduğu genel kanaattir: *yelme kargu edgüti urgıl basıtma* 'organize reconnoitring patrols and signal towers efficiently do not let yourself be taken by surprise' (ED 53a, 372b, 929a). Berta→ T I K 10 (34)'daki *yelme*'nin, *yel-* 'rahvan yürümek' fiilinin teklik ikinci şahıs emir biçimi olduğunu belirtir (2002: 131 not 6). Tonyukuk ve ŞU'daki *yelme* için şu anlamlar verilir: Ramstedt→ *yelme*<*yel-* 'traben, laufen', *yelme* 'vortab, vortabtruppen, läufer, überrumpler', 'überfall, raubeinfall' (1913: 51-52); Orkun→ 'öncü, keşif kolu, keşif süvarisi; sefer' (1941: 137); Giraud→ *yelme*<*yel-* 'galop, chevauchée' (1961: 157); Tekin→ 'advanced columns, vanguard; campaign, expedition' (1968: 409); Rybatzki→ 'Patrouillen' (1997: 62, 111); Berta→ *yelme* 'gözcü, gözetleyici' anlamını doğru bulmayarak 'öncü'yü önerir (2002: 131-132). Ayrıca krş. (ED 53a, 372b, 929a); Clark→ *yel-* 'yavaş, rahvan gitmek' fiilinin türevi olan *yelgin*i Eski Türkçedeki Moğolca sözcüklerden biri sayar (1977: 142); Erdal→ *yelme* 'a reconnoitring patrol'<*yel-* 'to trot or amble' (OTWF 316); Erdal→ *yelme* 'vanguard' (2004: 476); (Aydın 2018: 79-80). *Yelme* 'öncü kuvvet, öncü birlik, ileri kol' olarak anlamlandırılabilir. *Yel-* fiilinin ettirgen türevi olan *yeltür-*: (II D 4 (54): *bo türük bodun ara yaraklıg yagıg yeltürmedim* "bu Türk halkı arasına silahlı düşmanı sokmadım.") Sonuç itibarıyla; *yelme*nin kökü olarak kabul gören *yel-* fiili yalnızca Tonyukuk'ta tespit edilmiştir.

1.45. Yet- 'yedeğe almak' I K 1 (25)

I K 1 (25): *yokaru at yete yadagın ıgaç tutunu agturtum* "Yukarı (çıkarken) atları yedeğe alıp ağaçlara tutunarak çıkardım." (Aydın 2019a: 181).

Fiilin okuma ve anlamlandırılmasında tam bir birlikten söz edilebilir. Clauson→ kapalı *e* ile verir: *yé:t-* 'to lead (a horse)'. Ancak yalnızca at ile anlamlandırması tuhaftır. Ayrıca yegâne örneği olarak Tonyukuk'taki *yete* zarfını ise "T 25 (ığaç)" olarak vermekle yetinir (ED 884b). Doerfer→ *yedäk* maddesinde *yėt-* fiilindeki ünlünün kapalı *e* olduğunu ifade eder (TMEN IV: No. 1831). *Yet-* fiili ve *yete* zarfı; Malov, Aalto, Giraud, Tekin (1968) tarafından açık *e* ile *yete* okunur; ancak Tekin 1994'te *yetä*dir (1994: 11); Rybatzki *yet-* fiilini açık *e* ile verir: *yätä* (1997: 57). Ercilasun da açık *e* ile *yete* okur ve *yet-* fiilini 'yedeğe almak' anlamıyla verir (2016: 608, 729); Akar→ *yėt-* 'yetmek, yedeklemek' (2020: 148). *Yet-* fiili, kapalı değil, açık e ile olmalıdır.

1.46. Yinçge 'ince' I G 6, 6 (13)

1 G 6, 6 (13): *yinçge erklig üzgeli uçuz <ermiş> yuyka kalın bols²ar topulguluk alp ermiş yinçge* "İnce olanı koparmak kolaymış, yufka kalın olursa delinmesi zormuş, ince" (Aydın 2019a: 178).

Yalnızca Tonyukuk'ta iki kez geçen sözcük, yazıtın naşirlerince *yinçge*; yalnızca Giraud 1961'de kapalı *e* ile *yençgä* okunur (1961: 157). Clauson→ **yinç*- (ED 945a-b); Erdal→ *yinçür*- fiilinden *-gA+* ile yapılmış isim sayar. Ayrıca Tonyukuk'taki yazımdan hareket ederek iki tanığın ikisinde de ilk hecede açık ünlü ile yazılmamasını göz önüne alarak ünlünün *yençgä* okunabileceğini ihtiyatla belirtir (OTWF 381-382). Erdal'ın bu önerisi Giraud'nun okuyuşunu hatırlatmaktadır.

1.47. Yugurça 'güç belâ' I K 2 (26)

I K 2 (26): *yugurça ıdıp ıwırbaş aşdımız* "güç belâ ilerliyorken Ivırbaş'ı aştık." (Aydın 2019a: 181).

Radloff→ *yoγarça* 'aufwärts' (1899: 16, 97); Thomsen→ *yoγurça* (ou *yoγurçı*) '(den Schnee) niedergetreten' (1916: 82-83); Orkun→ *yogurça* '(karı) çiğneyerek' (1936: 108, 109); Malov→ *yuγuru* 'протопгали (снег)' (1951: 62, 67); Aalto→ *yugurça* 'auf den Kamm?' (1958: 39); Giraud→ *yogurça*, sözlük *yogur*- fiilinden 'passer outre, dépasser' (1961: 55, 61, 97, 158); Tekin→ *yogurça* 'kneading (the snow)' (1968: 251, 286), **yogur-ur-ça* biçiminden hece düşmesi olduğu kanaatindedir (1968: 74); Rybatzki→ *yogurça* 'mit Schwierigkeiten' (1997: 58, 106); Berta→ *yoγwr°ça* 'közvetlenül a' (2004: 59, 81); Ölmez→ *yugur<ur>ça* 'güç bela' (2013: 180, 187); Ercilasun→ *yogur(u) aça* 'geçip yol açınca' (2016: 608); Şirin→ *yoguruça*, anlam olarak *yogur*- 'bir yeri yoğururcasına yürüyerek aşmak' (2016: 462, 640, 749); Akar→ *yogurça* 'çiğneyerek' (2020: 149); Alyılmaz→ *yogurça ıd*- '(karı) ezerek yol açmak' (2021: 449).

Yazıttaki ifadeden 'güç belâ, zorlukla, sıkıntıyla' gibi bir anlam elde edilebilir. Sözcüğün, BK G-D ve T I G 8 (15)'teki 'bata çıka yürümek, ilerlemek' anlamlı *yogur*- fiiliyle bir ve aynı düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Buna göre; yalnızca Ercilasun ve Şirin'in farklı okuyup anlamlandırdığı görülmektedir. Eğer 'güç bela, zorlukla' gibi bir anlam verilecekse herhâlde bunun fiili tabanının *yogur-*/*yugur*- olmaması gerekir.

1.48. Yuvul- 'yuvarlanmak' I K 2 (26)

I K 2 (26): *ıwırbaş aşdımız yuwulu ėntimiz* "Ivırbaş'ı aştık, yuvarlanarak indik." (Aydın 2019a: 181).

-U zarf-fiil ekli zarfın okunuşu; eğer *b* veya *v*/*w* meselesi sayılmazsa, naşirlerin okuma ve anlamlandırmaları benzerdir. Clauson→ *yuv*- fiilinin edilgen biçimi olduğunu ve sonraki dönemlerde de kullanıldığını belirtir (ED 877b). Türkiye Türkçesinde de kullanılan *yuvarlan*- fiilinin kökü olduğu belli olan *yuv*- ve türevi *yuvul*- biçimi ve Tonyukuk yazıtındaki tek örnek *yuvulu* zarfı, yazıtın Eski Türkçenin söz varlığına yaptığı en önemli katkılardandır.

2. Bilinen Köklerden Yapılmış Tek Örnekler

2.1. Ayguçı 'müşavir' I G 3 (10), I D 4 (21), I K 5 (29), II G 5 (49)

I G 3 (10), 1 D 4 (21), 1 K 5 (29): *kaganı alp ermiş ayguçıs²ı bilge ermiş* "Kağanı kahramanmış, danışmanı bilgeymiş." (Aydın 2019a: 182).

II G 5 (49): *anta ayguçı[s²ı* (6) *yeme ben ök ertim* "Orada danışmanı (6) da bizzat bendim." (Aydın 2019a: 187).

Meslek adı, yalnızca Tonyukuk'tan elde edildiği için, Tonyukuk'un ne işle meşgul olduğunun anlaşılmasında anahtar görevindeki sözcüklerdendir. *Ay-* 'söylemek' fiilinden, *-gU+* eki ile isim; *+çI* ile de meslek ismi yapılmıştır. Meslek adına 'sözcü, müşavir, kağan danışmanı' anlamının verildiği anlaşılmaktadır. Krş. (DTS 28); (ED 271a); (Rybatzki 2007: 47, 92); (Aydın 2019a: 76-77). Meslek adının Eski Uygur Türkçesinde sıklıkla *iş ayguçı* olarak tespit edildiğini ve 'iş buyurucu, amir, ustabaşı' anlamında olduğu belirtilir (Şen 2007: 277).

2.2. Ayıd- (*ayu ıd-*?) 'söylemek' I K 10 (34).

I K 10 (34): *bög<ü> kagan baŋaru ança ayıdmış²* "Bögü Kağan benim içinse şöyle söylemiş" (Aydın 2019a: 183).

Radloff→ *ança ayıdmış* 'hatte solches mittheilen lassen' (1899: 17); Orkun→ *ança ayıdmış* 'böyle söylemiş' (1936: 112); Malov→ *ança ayıdmıs* 'так приказал сказать' (1951: 63-64); Aalto→ *ince yidmiş* 'sandte mir so (eine Botschaft)' (1958: 42-43); Giraud→ *ança ayıdmış* 'les recommandations que m'envoya' (1961: 56, 63); Ergin→ *ança yıdmış* 'böyle haber göndermiş' (1970: 41, 79); Tekin→ *ança yıdmiş* 'böyle (haber) göndermiş' (1994: 15); Rybatzki→ *ança yıdmış* ya da *ança ayıdmış* 'schickte mir solche [Anordnung]' (1997: 62, 111-112); Ölmez→ *ança yıdmiş* 'göndermiş' (2013: 180 ve 188); Ercilasun→ *ança ayu ıdmış* 'böyle söyleyip {haber} göndermiş' (2016: 612-613); Şirin *(a)nça yıdm(ı)ş* (2016: 640); Aydın→ *ança ayıdmış* 'şöyle söylemiş' (2019: 183); Akar→ *ayu ıd-* (2020: 138). Ayrıca krş. Erdal→ *ança ayıdmiş* 'sent the following message' (2004: 127); E. Uçar'ın önerisi olan *ayu ıdmış* okunacaksa zarf-fiil eki *u*'nun yazımının unutulduğu düşünülebilir: Uçar→ *ança ayu ıdmış* "tam ve eksiksiz olarak şöyle söylemiş" (2017: 36). Fiilin *yıd-* veya *ayıd-* okunuşundan özellikle *yıd-* 'göndermek' fiilinin başında ünlü türemesi düşünülecekse aynı satırda *ıdmış* biçimi, hâliyle kuşku uyandırmaktadır.

2.3. Ayıgma 'sözcü, müşavir' I B 5 (5)

1 B 5 (5): *aygıl tėdi ayıgmas²ı ben ertim* "Söyle dedi, danışmanı bendim." (Aydın 2019a: 176).

Radloff→ **yag-* (*=yagmışi*) 'sich anschliessen' (1899: 95); Orkun→ *yagmışı* 'iltihak edenlerin (birisi de)' (1936: 100); Malov→ *yagmısı* 'приставшим' (1951: 61, 65); Giraud→ *ayıgması* 'celui qui dit (conseille)' (1961: 53, 139);

Tekin→ *yagmisī* ‘joined; to join’ (1968: 249, 283); Aydarov→ *yagmısı* ‘приставшим’ (1971: 324-325); Tekin→ *ayıgmasi* ‘sözcüsü’, ayrıca *ay-* fiilinin ‘söylemek’ten çok, ‘bir liderin sözcülüğünü yapmak, onun yerine emir vermek’ anlamında olduğunu belirtir (1994: 3, 27); Rybatzki→ *yıgmışı* ‘versammelte’ (1997: 44, 82); Berta→ *ayıgması* ‘Parancsnoka’ (2004: 45, 76); Akar→ *ayıgma* ‘söyleyen, danışman’ (2020: 138); Alyılmaz→ *ayıgma* ‘sözcü, danışman’ (2021: 421). Ayrıca krş. Clauson→ *yığ-* ‘to collect, assemble’: (the scattered Türkü numbered 700 ... their chief was a *şad*) *yığ(ğ)ıl tédi yığmışı ben ertim* ‘he said “bring them together”; it was I that did it’, Clauson→ Ongi 1’deki *etmiş yığmış* ibaresi ile karşılaştırır (ED 897a); Taube→ *ayıgması* ‘vom Zurückgebliebenen’ (2002: 335); (Tekin: 1995: 211). *ay-(ı)-gmA* şeklinde açılabilen bu sözcüğün yazıtlar döneminde herhangi bir metinde tespit edilmemiş olması tek örnek olasılığını güçlendirmektedir.

2.4. Bulganç ‘kargaşa, karışıklık’ I D 5 (22)

I D 5 (22): *türk bodunı yeme bulganç ol tėmiş* ““Köktürk halkı arasında da kargaşa var” demiş.” (Aydın 2019a: 180).

Radloff→ *bulgak* ‘Verwirrung’ (1899: 11); Orkun→ *bulg^{a}k* ‘kargaşalık’ (1936: 108); Malov→ *bulγanč* ‘смятении’ (1951: 62, 67); Berta→ *bulγ^{a}[nç]* ‘verwirrt’ (1958: 37); Rybatzki *bulγanç* ‘Unordnung’ (1997: 53, 104); Berta→ *bulγanǰ* ‘újra lázad’ (2004: 56, 80); Ölmez→ *bulganç* ‘kargaşa’ (2013: 179, 187); Ercilasun→ *bulganç* ‘kargaşa’ (2016: 604-605); Şirin→ *bulganç* ‘kargaşalı, anarşi içinde, kaotik’ (2016: 725); Akar→ *bulganç* ‘kargaşa’ (2020: 140). Ayrıca krş. (ED 336b); (Şen 2019: 305).

Bulga- ‘1. bulamak, karıştırmak 2. iç karışıklık çıkarmak, kaosa sürüklemek 3. safları karıştırmak, dağıtmak’ (Şirin 2016: 725) fiilinin türevi olduğu anlaşılmaktadır. *Bulganç* dışında, bu kökten yapılmış başka türevler de ele geçmiştir: *Bulgak* (KT K 4; BK D 29; Çaa-Höl III (E 15), 1); *bulgayu* <*bulga-* (KÇ B 11); *bulgatdım* (Ta D 5); *bulgayın* (ŞU G 4). Ancak *bulganç* sözcüğü, bilinen köklerden yapılmış tek örnek olarak değerlendirilebilir.

2.5. Buŋad- ‘bunalmak’ I K 2 (26)

I K 2 (26): *yėrçi yėr yaŋılıp boguzlantı buŋadıp kagan yelü kör tėmiş* “Kılavuz yanılınca boğazlandı. Kağan (bu duruma) sıkılıp “acele edin!” demiş.” (Aydın 2019a: 181).

Buŋ sözcüğünden yapılmış tek fiil olduğu için değerlidir. *Buŋ*un tanığı çoktur: *buŋ*→ KT G 3, 8; T II D 7; Barık III (E 7), 2; Elegest I (E 10), 10, 11; Begre (E 11), 2, 4; Çaa-Höl I (E 13), 5; Çaa-Höl VI (E 18), 4, 5; Oznaçennaya I (E 25), 1; *buŋsuz*→ KT G 5; BK K 4, 12, 14, BK D 29; T II G 4; Oçurı (E 26) 6, 7; Kızıl-Çıraa I (E 43) 2; Abakan (E 48), 6, 6; Herbis-Baarı (E 59), 2; Sargal-Aksı (E 60), 3; Uybat VI (E 98), 2; Yeerbek I (E 147), 2, 2; Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt,1; *buŋusuz*→ Barık II (E 6), 3; Barık III (E 7), 2.

Eski Türk yazıtlarından sonraki dönemlerde ve günümüz çağdaş Türk lehçelerinde de bilinen ve sıkça kullanılan bir fiildir (ED 350a). Fiilin *buŋ*dan yapılmış tek fiil örneği olması yazıtın değerini artırmaktadır.

2.6. Kanlan- 'han sahibi olmak' I B 2 (2)

I B 2 (2): *türk bodun kanın bulmayın tawgaçda adrıltı kanlantı* "Köktürk halkı hanını bulamadığı için Çin'den ayrıldı, han sahibi oldu." (Aydın 2019a: 175).

Fiilin okunma ve anlamlandırılmasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır; çünkü cümlenin gelişinden sözcük de anlam da açıkça tespit edilmektedir. *Kan* 'han' ünvanı Tonyukuk'ta yedi kez tespit edilmiş olup öteki yazıtlarda da sıkça kullanılmıştır. Ünvan, daha çok *kagan* ile karşılaştırıldığı için üzerinde çok şey söylenmiştir. Özellikle *kagan* ile ilişkisinin daha çok küçüklük ve büyüklük bakımından olduğu görüşü epeyce yaygındır. Örneğin; Clauson, *kagan* ve *kan* ilişkisinin küçüklük ve büyüklük bakımından açıklanabileceği kanaatiyle Mo. *teb-teŋri* ve *apak* gibi örneklerden hareket ederek pekiştirme durumundan söz eder (1956: 76). Sözcüğün kökeni içinse Xiongnu (匈奴), Tuoba (拓跋) ve Ruanruan (蠕蠕) dilleri öne çıkar. Kökeni ve yapısı hakkında bk. (Boodberg 1936: 171-172); (Shiratori 1945: 504); (Ramstedt 1951: 62-6); (TMEN III: No. 1161); (Vovin 2007: 178, 184).

2.7. Karı<g> 'yaşlı, ihtiyar' II D 6 (56)

II D 6 (56): *Özüm karı<g> boltum ulug boltum* "Kendim yaşlandım, kocadım." (Aydın 2019a: 188)

Naşirlerin verdiği anlamlar aynı olup okuma farklılığı birkaçında bulunur: *karı*: (Radloff 1899: 25; Malov 1951: 64; Aalto 1958: 47; Giraud 1961: 57; Tekin 1968: 253; Tekin 1994: 23; Rybatzki 1997: 73; Berta 2004: 73; Tekin 2003: 246; Ölmez 2013: 182; Ercilasun 2016: 685; Şirin 2016: 642; Akar 2020: 141; Alyılmaz 2021: 431; *karıg*: (Sertkaya 1988: 57, Aydın 2019a: 152). Ayrıca krş. Clauson→ *karı*; ancak *karı-* ile ilişkilendirmez (ED 644b). Irk Bitig'deki üç örnekte de *karı* yazılmıştır (Yıldırım 2017: 328). *Karı-* fiilinin eski Türk yazıtlarında tek tanığı KÇ B 3'tedir: <...> *kagan ėlinte karıp edgü beŋi körti* "<...> kağanın ülkesinde yaşlanıp iyilik (ve) mutluluk gördü." (Aydın 2017: 134). Aydın'a göre Tonyukuk Yazıtı'ndaki yazım hatalarından biri olup *-G+* ekinin yazımı unutulmuştur (2022: 91-92). Sözcüğün sonunda unutulmuş bir fiilden isim yapan ek olsa da olmasa da yazıtlar döneminin tek örneğidir.

2.8. Ötünç 'arz, dilek' I G 8 (15)

I G 8 (15): *kaganım ben özüm bilge toñukuk ötüntök ötünçümün ėşidü bėrti* "kağanım (lütfedip), benim, Bilge Tonyukuk'un arz ettiklerini işitiverdi (dikkate aldı.)" (Aydın 2019a: 179).

Naşirlerce aşağı yukarı aynı biçimde okunup anlamlandırılır. Örneğin; Radloff→ *ötünç* 'die Bitte, der Vortrag' (1899: 90); Malov→ *ötünç* 'просьбу' (1951: 62, 66); Aalto→ *öt^{ü}nç* 'Vorschlag' (1958: 34-35); Ölmez→ *ötünç* 'rica' (2013: 178, 357); Ercilasun→ *ötünç* 'maruzat' (2016: 600-601); Şirin→ *ötünç* 'rica, arz' (2016: 738); Aydın→ *ötünç* 'arz, dilek' (2019a: 154); Akar→ *ötünç* 'istek, rica' (2020: 144); Alyılmaz→ *ötünç* 'dilek, istek, rica' (2021: 438).

Ötünç< *ötün-* fiilinin tanıkları şöyledir: *ötünmiş* (O D 8); *ötünti* (Ta G 4); *ötüntök* (T I G 8); *ötüntüm* (T I G 5, 5, 7, I K 1); *ötünüp* (T I D 1). Ayrıca krş. (ED 61a); (Şen 2019: 307).

2.9. Unç 'mümkün' I D 7 (24)

I D 7 (24): *ol yolun yorısar unç tėdim* "o yolu kullansak mümkün olabilir." (Aydın 2019a: 181).

Yazıtın naşirlerince aşağı yukarı aynı biçimde okunup anlamlandırılır. Örneğin; Radloff→ *unç* 'die Passendheit' (1899: 13, 91); Orkun→ *unç* 'emindir' (1936: 108); Malov→ *unç* 'сказал' (1951: 62 ve 67); Aalto→ *unç* 'möglich' (1958: 39); Akar→ *unç* 'mümkün' (2020: 147). vs.

Sözcüğün *u-* 'muktedir olmak, mümkün kılmak' fiilinden -(*X*)*nç* ekiyle türetildiği genel kanaattir. Krş. (OTWF 278); (Şen 2019: 309). Clauson hap. leg. olarak belirleyerek *onç* okur ve *onçsuz* örneği ile karşılaştırır (ED 172a).

2.10. Üntür- '(tan) atmak' I K 11 (35)

I K 11 (35): *bulçuka taŋ üntürü tegdimiz* "Bulçu'ya tan atarken ulaştık." (Aydın 2019a: 184).

Radloff→ *öntürü*, sözlük: 'bei Anfang (?)' <*ön+tür+ü taŋ öntürü* 'bei (vor?) Tagesanbruch' (1899: 19, 90); Orkun→ *öntürü* 'tan yeri ağarırken' (1936: 112); Malov→ *üntürü* 'рано утром достигли' (1951: 63, 68); Aalto→ *üntürü* 'fortsetzend erreichten' (1958: 42, 43); Giraud→ *üntürü*, sözlük: *ün-* 'se lever, monter' <*ün-tür-* (1961: 56, 63, 155); Tekin→ *öntür-* '(for dawn) to break' (1968: 364); Tekin→ *üntürü* 'tan atarken' (1994: 15); Rybatzki→ *üntürü* '... erreichten ... bei Tagesanbruch' (1997: 64, 113); Berta→ *ünDẅrẅ* 'hasadáskor értük el' (2004: 64, 83); Ölmez→ *üntürü* 'tan atarken' (2013: 181, 188); Ercilasun→ *öntürü* 'tan atarken' sözlük: *öntür-* '(tan) atmak' (2016: 612, 613, 702); Şirin→ *üntür-* '1. yükseltmek. 2. (tan) atmak' (2016: 746); Aydın→ *taŋ üntürü* 'tan atarken' (2019a: 184); Akar→ *üntür-* '(şafak) sökmek, (tan) atmak' (2020: 147). Ayrıca krş. Clauson→ <*ün-* 'to cause, to rise form' (ED 181a); Erdal→ <*ün-*, *ün-tür-* 'to cause something to rise' (OTWF 812-813).

Yazıttaki bu metaforik anlamlı fiilin tabanının *ün-*/*ön-*? olduğu genel kanaattir. *Ün-* fiilinin '(yukarı, huzura?) çıkmak, yükselmek' anlamında olduğu düşünülebilir. Sözcük üzerinde çalışanların dikkatinden kaçmış olsa da *ün-* fiilinin yazıtlar döneminden üç tanığı bulunmaktadır: KÇ D 7: *idil akın*^{2} *binip*

oplayu tegip sa<u>nç</u>a ıdıp topulu ünti "İdil (adlı) ak atına binip ileri atılarak saldırıp mızraklayıp (düşman saflarını) delip çıktı." (Aydın 2017: 137); Bay-Bulun I (E 42), 7: *erdem üçün ınal <ka>n<u>t</u>an*[2] *üntüm* "Kahramanlık için Inal Han'ın (huzuruna) çıktım." (Aydın 2019b: 142); Tuekta V (A 90): *ėki yadag yış? u? ünmiş* "iki (kişi) yaya (olarak) ormanlı dağa çıkmış?" Tuekta V yazıtındaki bu tanık, yazıtın naşirlerince farklı anlamlandırılmıştır. Krş. (Nevskaya-Tıbıkova 2011: 321); (Tıbıkova vd. 2012: 105-106). Ayrıca *ün-* fiili, Irk Bitig'de dört, kâğıda yazılı öteki runik metinlerde de bir kez tespit edilmiştir (Yıldırım 2017: 360). Runik dönemden elde edilen üç örnekteki *ün-* fiili ile Tonyukuk'taki *üntür-* fiilerinin aynı; ancak Tonyukuk'takinin metaforik anlamlı olduğu öne sürülebilir.

2.11. Yėrçi 'kılavuz' I D 6 (23); I K 2 (26)

1 D 6 (23): *yėrçi tiled*[1]*im* "Kılavuz istedim." (Aydın 2019a: 181).

1 K 2 (26): *yėrçi yėr yaŋılıp boguzla<u>n</u>tı* "Kılavuz yanılınca boğazlandı." (Aydın 2019a: 181).

Yazıtlar döneminde yalnızca iki kez geçen *yėrçi*nin okunuşu ve anlamlandırılmasında farklılık bulunmamaktadır. Sözcüğün tabanı olan *yėr*, sıkça kullanılmıştır. Clauson→ *yė:r*. Radloff'un lehçeler sözlüğünden aldığı bilgiye göre, sözcük yalnızca Kuzey-Doğu Türk yazı dillerinden Teleütçede tespit edilmiştir. Clauson'un Türkçenin sonraki dönem metinlerinden verdiği örnekler de *+çI* meslek bildiren isimden isim yapma eki çerçevesindedir (ED 958a). Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *yėrçi* tespit edilmemiş olsa da bu addan yapılmış *yėrçile-* fiilinin örnekleri bulunmaktadır. Bk. (OTWF 117, 451).

3. Sonuç

Yukarıdaki iki ayrı bölümden elde edilen toplam elli dokuz isim ve fiilden de anlaşılacağı üzere, Tonyukuk Yazıtı çok değerli bir söz varlığına sahiptir. Bu elli dokuz tanığın kırk sekizini yazıtlar döneminde hiç örneği tespit edilmeyen sözcükler oluşturmaktadır. On bir tanık ise tabanları bilinen, ancak başka bir örneği bulunmayan türevlerden oluşmaktadır. Tonyukuk'un bu kadar farklı söz varlığı kullanması, kendi diyalektine ait olanları kullanması ile açıklanabileceği gibi yaşının ileri olması, kültürlü ve bilge kişiliği ile de açıklanabilir. Bu nedenle de bugün sayısı beş yüzü aşmış durumda olan Türk runik harfli yazıtlar içerisinde hem anlattığı olayların tarihî değeri hem de hiç bilinmeyen ve kullanımı olmayan sözcükleri Eski Türkçenin söz varlığına katması dolayısıyla Tonyukuk Yazıtı'nın ayrı bir yere konması gerekir. Yazıttaki bazı sorunlu, okunması ve anlaşılmasında herhangi bir birlikten söz edilemeyecek sözcüklerle ilgili hararetli tartışmaların asıl odak noktasını ise başka metinlerde hiç kullanılmamış sözcükler olduğuna bağlamak gerekir. Bulunduğu günden bu yana 126 yıl geçmiş bir metin üzerinde tartışmaların hâlâ devam ediyor olması, kullandığı söz varlığının çeşitliliğine bağlanabilir.

Kısaltmalar ve Kaynaklar

AALTO, P.; G. J. RAMSTEDT; J. G. GRANÖ (1958). "Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei". *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 60/7: 3-91.

AKAR, A. (2020). ***Bilge Tonyukuk Yazıtı***. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ALYILMAZ, C. (2021). ***Bilge Tonyukuk Yazıtları***. Ankara: Türk Dil Kurumu.

AYDAROV, G. (1971). ***Yazık Orhonskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti VIII veka***. Almatı: Akademiya Nauk Kazakskoy SSR.

AYDIN, E. (2006). "Tonyukuk Yazıtı'nda Geçen *Ek Tag* Üzerine". *Belleten* 70/257: 83-94.

—— (2008). "Tonyukuk Yazıtının 6. Satırında Bir Düzeltme Denemesi: *Böŋüsär* mi *böŋräsär* mi?". *Dil Araştırmaları* 2: 79-86.

—— (2013). Yenisey Yazıtlarındaki Tek Örnekler. *Türkbilig* 26: 37-49.

—— (2014). "Küli Çor Yazıtının Eski Türkçenin Söz Varlığına Katkıları". *Türklük Bilimi Araştırmaları* 35: 31-41.

—— (2016a). ***Eski Türk Yer Adları***. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

—— (2016b). "Dialectal elements in the vocabulary of the Uyghur Khanate inscriptions". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 69/3: 285-300.

—— (2017). ***Orhon Yazıtları, Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor***. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

—— (2018). ***Uygur Yazıtları***. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

—— (2019a). ***Türklerin Bilge Atası Tonyukuk***. İstanbul: Kronik Kitap.

—— (2019b). ***Sibirya'da Türk İzleri, Yenisey Yazıtları***. İstanbul: Kronik Kitap.

——; M. AYDIN (2021). "Tonyukuk ve Bay-Bulun I (E 42) Yazıtlarında Geçen *Arkuy~Arguy* Sözcüğü Üzerine". I. Nevskaya - H. Şirin - F. Ağca (ed.): *Ayagka Tegimlig Bahşı: Festschrift in Honor of Marcel Erdal*. Journal of Turkish Studies, Special Edition, vol. 1, Harvard: Harvard University, 37-44.

—— (2022). "Tonyukuk Yazıtının Yazımı ve Yazım Hataları Üzerine Notlar". O. F. Sertkaya - G. Karaağaç - M. Şen (ed.): ***Prof. Dr. Ceval Kaya Armağanı***. Ankara: Akçağ, 85-102.

BANG, W.; A. von GABAIN (1930). ***Türkische Turfan-Texte III. Der große Hymnus auf Mani***. Berlin.

BANG, W. (1980). ***Berlin'deki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları (1925-1934)***. Çev. Ş. Tekin. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

BARTHOLD, V. V. (2010). ***Orta Asya, Tarih ve Uygarlık***. Çev.: D. A. Batur, İstanbul: Selenge.

BERTA, Á. (1995). "Neue Lesungs und Deutungsvorschläge für die Inschrift Toṅukuk". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 48: 313-320.

—— (2002). "Yelme ve Bıŋa". N. Demir - E. Yılmaz (Hzl.): *Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları*. Ankara: Grafiker, 129-139.

—— (2004). *Szavaimat Jól Halljátok... A Türk és Ujgur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása,* Szeged: Jate.

BOODBERG, P. A. (1936). "The Language of the T'o-Pa Wei". *Harvard Journal of Asiatic Studies* 1/2: 167-185.

CLARK, L. V. (1977). "Mongol Elements in Old Turkic?". *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 75: 110-168.

CLAUSON, G. (1956). "A note on Qapgan". *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 1956/1-2: 73-77.

—— (1967). "Eski Türkçe Üzerine Üç Not". Çev. A. Levendoğlu, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1966: 19-37.

—— (1976). "Tonyukuk Abidesi Hakkında Bazı Notlar", Çev. İ. Enginün, *Türkiyat Mecmuası* 18 (1973-1975): 141-148.

DOERFER, G. (1992), "Bemerkungen zu Talât Tekins "Orhon Yazıtları". *Türk Dilleri Araştırmaları* 1992: 5-17.

DTS: NADELYAYEV, V. M.; D. M. NASİLOV; E. R. TENİŞEV; A. M. ŞÇERBAK (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Nauka.

ED: CLAUSON, G. (1972). ***An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*.** Oxford: Oxford University.

ERCİLASUN, A. B.; Z. AKKOYUNLU (2015). ***Dîvânu Lugâti't-Türk***. 2. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu.

ERCİLASUN, A. B. (2016). ***Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları***. İstanbul: Dergâh.

ERDAL, M. (2004). ***A Grammar of Old Turkic***. Leiden - Boston: Brill.

ERGİN, M. (1970). ***Orhun Abideleri***, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.

EUTS: CAFEROĞLU, A. (1993). ***Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü***. İstanbul: Enderun.

GILES, H. A. (1912). ***A Chinese-English Dictionary***. Second edition, Shanghai.

GIRAUD, R. (1961). ***L'Inscription de Baïn Tsokto***. Paris: Librairie d'Amerique et d'Orient.

—— (1999). ***Gök Türk İmparatorluğu, İlteriş, Kapgan ve Bilge'nin Hükümdarlıkları (680-734)***. Çev. İ. Mangaltepe, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

GÜLENSOY, T. (2007). ***Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*.** Ankara: Türk Dil Kurumu.

HAZAI, G. (1991). "Tonyukuk Yazıtının Bir Bölümü Üzerine". Çev. M. E. Agar, *Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1/1: 167-172.

HEGAARD, S. E. (1976). "Some expressions pertaining to death in the Kök-Turkic inscriptions". *Ural-Altaische Jahrbücher* 48: 89-115.

İNAN, A. (1986). ***Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*.** 3. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İSİ, H. (2018). "Tarihî Doğu-Batı Türkçelerinde Leksikal Bir Farklılık: uvut~uwut/uyat". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/56: 57-70.

KAFESOĞLU, İ. (1984). ***Türk Millî Kültürü***. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

KARJAUBAY, S. (2003). ***Orhon Muraları***. Astana: Kül Tegin.

KARLGREN, B. (1973). ***Analytic Dictionary of Chinese and Sino-Japanese***. Taipei: Ch'eng-Wen.

KEKEVİ, İ. (2020). "Tonyukuk Yazıtında Geçen "oruk" Sözcüğünün Etimolojisi ve Bağlam Anlamı". *Karadeniz Araştırmaları* 17/66: 539-547.

KLYAŞTORNIY, S. G. (1962). "Orta Asya Milletlerinin Araplar'a Karşı Mücadelelerine Dair (Orhun Yazıtlarına Göre)". Çev. İ. Kaynak, *Belleten* XXVI/104: 763-776.

KONONOV, A. N. (1980). ***Grammatika Yazıka Tyurkskih Runiçeskih Pamyatnikov***. Leningrad.

KORMUŞİN, İ. V. (1997). ***Tyurkskiye Yeniseyskiye epitafii, tekstı i issledovaniya*.** Moskva: Nauka.

—— (2007). "Semiz Buka Turuk Buka Teyin Bilmez Ermiş" Sözünde Tonyukuk Kimi ve Neyi Kastetmiştir?". *Altay Dünyasında Gündelik Hayat*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 263-270.

LESSING, F. D. (2013). ***Moğolca-Türkçe Sözlük***. Çev. G. Karaağaç. Ankara: Türk Dil Kurumu.

LI, Y.-S. (2008). "Tonyukuk Yazıtında Geçen 'QWRDNTA' Hakkında". Çev. U. T. Altunkaya, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 14/1: 209-222.

MALOV, S. Ye. (1951). ***Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti, tekstı i issledovaniya***, Moskva-Leningrad.

—— (1952). ***Yeniseyskaya pis'mennost' Tyurkov, tekstı i perevodı***. Moskva-Leningrad.

NEVSKAYA İ.; L. TYBYKOVA (2011). "Old Turkic Runic inscriptions in the vicinity of the village Tuekta, Altay Republic, Russian Federation". M.

Ölmez - E. Aydın - P. Zieme - M. S. Kaçalin (ed.): *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290. Yılı (720-2010) Sempozyumu*. Bildiriler, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 309-324.

ORKUN, H. N. (1936). ***Eski Türk Yazıtları I***. İstanbul: Türk Dil Kurumu.

—— (1940). ***Eski Türk Yazıtları III***. İstanbul: Türk Dil Kurumu.

—— (1941). ***Eski Türk Yazıtları IV***. İstanbul: Türk Dil Kurumu.

OTWF: ERDAL, M. (1991). ***Old Turkic word formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II***. Wiesbaden: Harrassowitz.

ÖLMEZ, M. (2011). "Tek Örnek" Tek Örnek Değildir: Eski Türkçe *üz* "sağır" Sözü Hakkında". H. Develi - M. S. Kaçalin - F. Kıral - M. Ölmez - T. Çulha (ed.): *Maḥmūd al-Kāşġari'nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Divānu Luġāti't-Turk Sempozyumu*. İstanbul, 245-251.

—— (2013). ***Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük***. Ankara: BilgeSu.

ÖZERTURAL, Z. (2002). "Eski Türkçe *tu-* "kapamak" Eylemi Üzerine". *Türkoloji Dergisi* 15/1: 181-192.

POPPE, N. (1960). ***Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen*. Teil 1: *Vergleichende Lautlehre***. Wiesbaden.

—— (1992). ***Moğol Yazı Dilinin Grameri***. Çev. G. Karaağaç, İzmir: Ege Üniversitesi.

PULLEYBLANK, E. G. (1991). ***Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin***. Vancouver: UBC Press.

RADLOFF, W. (1895). ***Die alttürkischen Inschriften der Mongolei***. St.-Petersburg.

—— (1899). ***Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*** (Zweite Folge), St.-Petersburg.

RAMSTEDT, G. J. (1951). "Alte türkische und mongolische Titel". *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 55/2: 59-82.

RECEBOV, E.; Y. MEMMEDOV (1993). *Orhon-Yenisey Abideleri*. Bakı.

RÖHRBORN, K. (1977). ***Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien***. Lieferung I, a-agrıg. Wiesbaden: Franz Steiner.

RYBATZKI, V. (1997). ***Die Toñuquq-Inschrift***, Szeged: University of Szeged.

SERTKAYA, O. F. (1980). "Göktürk Tarihinin Meseleleri: Tonyukuk Abidesi Üzerine Üç not: I. Tonyukuk Abidesinin İlk Satırı; II. 'Çölgi (A)z (e)ri mi?-

Çöl[l](ü)g iz (e) ri' mi?; III. Tonyukuk Abidesindeki *kız koduz* Sıfat Tamlaması Üzerine". *Türkiyat Mecmuası* 19: 165-182.

—— (1983). "Göktürk Tarihinin Meseleleri: Eski Türkçe TWQ ~ TOOQ = TOG ~ TOOG 'tuğ' Kelimesi Üzerine". *Türk Kültürü Araştırmaları* 17-21/1-2 (1979-1983): 252-258.

—— (1988). "Tonyukuk Kitabesinin İkinci Taşının Doğu Yüzü Hakkında Bazı Yeni Görüşler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1986: 59-63.

—— (1991). "Zwei sprichwörter in den Köktürkischen Inschriften über die Kaganwahl bei den alttürken". B. Brendemoen (ed): *Altaica Osloensia*. Oslo, 287-293.

—— (1995). "Göktürk Tarihinin Meseleleri: 'İnel Kağan' mı - 'İni İl Kağan' mı?". *Göktürk Tarihinin Meseleleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 76-98.

STEBLEVA, İ. V. (1965). ***Poeziya Tyurkov VI-VIII. vekov***. Moskva: Nauka.

SHIRATORI, K. (1945). "Kaghan Unvanının Menşei". Çev.: İ. Gökbakar. *Belleten* 9/36: 497-504.

ŞEN, S. (2007). ***Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinlerindeki Meslekler Bağlamında Eski Türk Kültürü***. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi.

—— (2019). "Köktürk ve Uygur Yazıtlarında Geçen Tek Örnek (Hapaks) Sözcükler". Ş. Doğan (ed.): *Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları*. İstanbul: Kesit, 301-314.

ŞİRİN USER, H. (2007). "Tonyukuk Yazıtı'nda Geçen 𐰺𐰼𐰆𐰃𐰍𐰏 (Ugur Kalıtdım) İbaresi Üzerine Yeni Bir Anlamlandırma Teklifi". *Erdem* 16/48: 157-168.

ŞİRİN, H. (2016). ***Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi***. Ankara: Türk Dil Kurumu.

TAUBE, J. (2002). "Eine runentürkische Inschrift (Tonyukuk, 01-16) im Lichte von Jean Gebsers Geschichte der Bewusstwerdung (Mit einem Nachtrag zu Tonyukuk 17-32)", M. Ölmez - S.-Ch. Raschmann (ed.): *Splitter aus der Gegend von Turfan* (Festschrift für Peter Zieme anlässlich seines 60. Geburtstags). İstanbul-Berlin, 333-365.

TDES: EREN, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.

TEKİN, T. (1968). ***A Grammar of Orkhon Turkic***. Bloomington: Indiana University.

—— (1987). "James Hamilton, Manuscrits ouïgours du IXe-X^{e} siecle de Touen-houang. Tom I-II. Fondation Singer-Polignac, Paris 1986". *Erdem* 3/7: 249-257.

—— (1991). "New Examples of Zetacism". *Türk Dilleri Araştırmaları* 1991: 145-150.

—— (1993). "*Old Turkic Word Formation* Üzerine Notlar". *Dilbilim Araştırmaları* 1993: 201-208.

—— (1994). ***Tunyukuk Yazıtı***. İstanbul: Simurg.

—— (1995). "Some Remarks on the Tunyukuk Inscription". M. Erdal - S. Tezcan (hrsg.): *Beläk Bitig* (Sprachstudien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag). Wiesbaden: Harrassowitz, 209-222.

—— (2003). ***Orhon Türkçesi Grameri***. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

THOMSEN, V. (1935). "Moğolistan'daki Türkçe Kitabeler". Çev. R. H. Özdem, *Türkiyat Mecmuası* 3: 81-119.

—— (1916). "Turcica". *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 37: 1-108.

—— (2002). ***Orhon Yazıtları Araştırmaları***. Çev. V. Köken, Ankara: Türk Dil Kurumu.

TIBIKOVA, L. N.; İ. A. NEVSKAYA; M. ERDAL (2012). *Katalog Drevnetyurkskih Runiçeskih Pamyatnikov*. Gorno-Altaysk: Gorno-Altaysk Gosudarstvennıy Universitet.

TMEN II: DOERFER, G. (1965). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen II*. Wiesbaden: Franz Steiner.

TMEN III: DOERFER, G. (1967). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen III*. Wiesbaden: Franz Steiner.

TMEN IV: DOERFER, G. (1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen IV*. Wiesbaden: Franz Steiner.

TUNA, O. N. (1994). "Eski Doğu Türk Yazısında Kullanılan Ligatürler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1990: 216-218.

UÇAR, E. (2012). "Eski Türkçe Hapakslar". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 9/1: 73-100.

—— (2017). "Tuñukuk Yazıtındaki *nçAYIDms* (T I K 10=34) Yazıçevrimi Üzerine Bir Not". *Türk Kültürü* 2017/2: 31-38.

VASİLYEV, D. D. (1983). ***Korpus Tyurkskih runiçeskih pamyatnikov basseyna Yeniseya***. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.

VOVIN, A. (2007). "Once again on the Etymology of the title *qaγan*". *Studia Etymologica Cracoviensia* 12: 177-187.

WILKENS, J. (2021). ***Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch***. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

YILDIRIM, F. (2017). ***Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili***. Ankara: Türk Dil Kurumu.

ZIEME, P. (1977). "Materialien zum Uigurischen Onomasticon I". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 25, 71-86.

İnternet Kaynakları:

Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük* (Erişim tarihi: 10.06.2023).